

Ugroženost:

Romi i raseljena lica i JI Evropi

Rezime

Izdato od strane
UNDP Regionalnog Biroa
za Evropu i zajednicu
nezavisnih država

Bratislava 2006

Copyright (c) 2006

Izdato od strane UNDP Regionalnog Biroa za Evropu i zajednicu nezavisnih država

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove publikacije ne može se umnožavati, niti prenositi elektronskoj ili mehaničkoj formi, ne može se fotokopirati, snimati niti na bilo koji drugi način koristiti, bez prethodne dozvole.

ISBN: 92-95042-56-5

Dizajn korica: RENESANS

Fotografije na koricama: Andrej Ban i Daniela Rusnok

Prelom i štampa: Miro Kollar i Stano Jendek | Renesans

Tim koji je učestvovao u izradi izveštaja

Koordinator projekte i glavni autor:

Andrey Ivanov

Autori:

Mark Collins, Claudia Grosu, Jaroslav Kling, Susanne Milcher, Niall O'Higgins, Ben Slay, Antonina Zhelyazkova

Doprinos izradi izveštaja dali su i:

Erika Adamova, Florin Banateanu, Assen Blagoev, Yassen Bossev, Anna Csongor, Guy Dionne, Michaela Gulemetova-Swan, Jakob Hurrle, Borka Jeremic, Johannes Kontny, Nick Maddock, Paola Pagliani, Alexei Pamporov, Tatjana Peric, Maria Luisa Silva, Daniel Skobla, Moises Venancio

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji su stavovi autora i ne predstavljaju nužno stavove Ujedinjenih nacija, UNDP-a niti bilo koje od država članica.

Predgovor

Ova publikacija rađena je na osnovu i kao nastavak pionirskog značajnog rada koji je po prvi put izdat u publikaciji *Izbeći klopku zavisnosti (Avoiding the Dependency Trap)*, odnosno u regionalnom izveštaju iz 2003. godine Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) o Romima u Centralnoj Evropi. Navedeni izveštaj ponudio je jedno podrobnije, složenije viđenje pitanja isključenosti Roma. Na osnovu kvantitativnih podataka iz istraživanja rađenih u pojedinim zemljama, ovaj izveštaj je predstavljao dodatak na tradicionalnu paradigmu ljudskih prava sa perspektivnom humanog razvoja. Izveštaj je naglasio značaj integrisanja Roma upravo u vreme kada se zemlje Centralne Evrope pripremaju za ulazak u Evropsku Uniju (EU). Publikacija *Ugroženost (At Risk)* se takođe pojavljuje u bitnom momentu u procesu EU integracija. Fokusirajući se na još jednu grupu aspiranata za EU – zemlje Jugoistočne Evrope – ovaj izveštaj se na sličan način bavi položajem Roma koristeći kvantitativne podatke iz istraživanja obavljenih u više zemalja. Ali navedeni izveštaj je takođe usmeren i na raseljena lica – izbeglice i interno raseljena lica (IRL), kao značajnu ugroženu grupu u ovom post-konfliktnom regionu. Ugroženost ima brojne dimenzije. Ugrožene (osetljive) grupe suočene su s pretnjama različitih vrsta, uključujući siromaštvo i isključenost, i imaju različite, ali generalno nedovoljne resurse da bi se s tim izazovima nosile. Na osnovu solidnih kvantitativnih informacija i statističkih podataka, publikacija *Ugroženost* analizira determinante ugroženosti koje utiču na Rome i raseljena lica. Ova publikacija nudi jedan novi, integrisani pristup koji se zasniva na konceptu ugroženosti. Taj pristup pokušava da pomiri pristup koji se zasniva isključivo na jednoj ugroženoj grupi sa širim razvojnim okvirima koji uključuju više od jedne izolovane ugrožene grupe. Ovakva perspektiva je od posebnog značaja na raznolikom i nestabilnom Balkanu. Razvoji i uključenost – kao i isključenost – dešavaju se na lokalnom nivou, sastoje se od interakcije sa drugim grupama, uz pasivno ili aktivno učešće okruženja. To je razlog zašto se pomenuti izveštaj bavi društveno-ekonomskim statusom Roma i raseljenih lica u okruženju 'okoline koja je u boljem položaju', većinske populacije koja živi uz Rome i raseljene. Šta više, većinska populacija je takođe često ugrožena, i živi u sličnom društveno-ekonomskom okruženju. Prema tome, navođenje informacija o 'većinskim grupama koji žive neposredno uz ugrožene grupe' nema za cilj prosto da posluži kao kontrolna grupa za statističke namene. Poređenje statusa Roma i raseljenih lica sa statusom drugih grupa koje žive blizu njih i dele slične probleme je od ključnog značaja za prekidanje kruga isključenosti. Neophodno je da se paralelno uz uključivanje, razumevanje i rešavanje problema manjina isto radi i sa većinskim gru-

pama. Sveukupna slika može da prikaže zajedničke izazove koje je potrebno rešavati. Ovakav pristup je posebno relevantan za regione kakav je Balkan, u kojima su potrebne politike i intervencije koje prevazilaze grupni identitet koji se obično definiše po osnovu etničkog ili verskog porekla. Prema tome, sveukupna logika na kojoj se zasniva analiza iz ovog izveštaja – kao i preporuke o pristupima politike – zasniva se na konceptu *grupno-senzitivnog, lokalno-zasnovanog razvoja*. Razumevanje determinanti ugroženosti, integrisanje odgovarajućih mera u okviru politike na nacionalnom nivou, i njihovo rešavanje u regionalnom razvojnom konceptu predstavlja održiv način rešavanja izazova s kojima su ove grupe suočene. Obzirom na činjenicu da se programi humanitarne pomoći za raseljena lica gase a da adekvatni razvojni programi još nisu uspostavljeni, ovaj izveštaj se takođe zalaže za stvaranje jednog šireg okvira međunarodne podrške za rešavanje pitanja ugroženosti izbeglica i IRL u regionu. Slično kao i inicijativa 'Dekada uključenosti Roma' koja je pokrenuta 2005. godine, tako bi i 'Dekada za raseljene' mogla da doprinese mobilisanju vlada da se pozabave ovim pitanjima na sistematičan način – iako se ja nadam da bi uz uzajamnu saradnju vlade, međunarodna zajednica i predstavnici samih raseljenih lica mogli da osiguraju da zapravo treba manje od 10 godina da se poprave uslovi za najugroženije zajednice. Obzirom na svoje dosadašnje uspehe i neuspehe na Balkanu, međunarodne organizacije imaju moralnu obavezu da se upuste u jedan zaista integrisan pristup razvoja. Uveren sam da će ovaj izveštaj, kao i publikacija *Izbegavanje klopke zavisnosti*, imati trajan uticaj na razmišljanje o ugroženim grupama u regionu generalno, ako i na konkretnu politiku prema Romima i raseljenim licima. Veoma sam ponosan na ovaj značajan intelektualni doprinos u pravcu društvene uključenosti u našem regionu koji je dao glavni autor publikacije Andrey Ivanov, koji je takođe bio i glavni autor publikacije *Izbegavanje klopke zavisnosti*; kao i autorka Susanne Milcher; i Ben Slay, koji su dali značajan doprinos kroz sadržajno uređivanje publikacije.

Kalman Mizsei,
Pomoćni administrator i regionalni direktor
Kancelarije UNDP za Evropu i zajednicu nezavisnih država

Ugroženost: Romi i raseljena lica i JI Evropi

Rezime

Ukidanje siromaštva i prevazilaženje društvene isključenosti su globalni problemi, i nisu problem samo u zemljama u razvoju. Džepovi siromaštva i isključene i/ili marginalizovane grupe takođe postoje i u novim zemljama članicama Evropske Unije (EU). Nezavisno od nivoa sveukupnog društvenog razvoja, postoje cele zajednice u ovim zemljama koje su uskraćene za mogućnost ravnopravnog učešća u razvoju. Zemlje JI Evrope koje se sada pripremaju za članstvo u EU suočene su sa sličnim problemima. Uticaj tranzicije značajno varira među različitim društveno-ekonomskim grupama u ovim zemljama, i neke ugrožene zajednice su u opasnosti da zaostanu. Romi, interno raseljena lica (IRL), i izbeglice, kao i određeni segmenti većinskih zajednica, često su suočeni sa nivoima isključenosti i siromaštva kakvi postoje u zemljama u razvoju.

Ugroženost kao izazov humanog razvoja

Rešavanje potreba ugroženih zajednica je od suštinskog značaja za održavanje društvene kohezije u ovim društvima. Društvena uključenost Roma, IRL i izbeglica je od presudnog značaja za izgled zemalja JI Evrope da ispune obaveze koje proističu iz Evropske socijalne povelje, kao i za ispunjavanje zahteva za pridruživanje EU. To uključuje i osmišljavanje i sprovođenje zajedničkog memoranduma o uključenosti, kao i nacionalnih akcionih planova za ostvarenje društvene uključenosti. Šire govoreći, rešavanje pitanja vezanih za društvenu uključenost je od centralnog značaja za mogućnost ostvarenja Lisabonske strategije radi povećanja konkurentnosti uz veći stepen uključenosti. Rešavanje ovih izazova je takođe od presudnog značaja za ostvarenje Milenijumskih ciljeva razvoja (MCR) u ovim zemljama. Obzirom da džepovi ekstremnog siromaštva postoje čak i u razvijenim zemljama, usvajanje zadataka i indikatora iz MCR i njihovo prilagođavanje okolnostima u konkretnoj zemlji kao i praćenje napretka u njihovom ostvarivanju potrebno je čak i u razvijenim zemljama. Sve zemlje na koje su ovaj izveštaj odnosi izradile su sopstvene nacionalne izveštaje o MCR i uspostavile okvire za praćenje ostvarivanja MCR. Kombinovanje nacionalnih okvira za MCR

Rešavanje potreba ugroženih zajednica je od suštinskog značaja za održavanje društvene kohezije u jugo-istočnoj Evropi.

Kombinovanje nacionalnih okvira za MCR sa disagregatnim kvantitativnim pokazateljima i analizom ugroženosti predstavlja pragmatičan odgovor na izazove siromaštva u regionu. To leži i u osnovi ovog izveštaja

sa disagregatnim kvantitativnim pokazateljima i analizom ugroženosti predstavlja pragmatičan odgovor na izazove siromaštva u regionu. To leži i u osnovi ovog izveštaja. Tokom protekle decenije bili smo svedoci sve veće pažnje koja se poklanja društveno-ekonomskoj ugroženosti u novim zemljama članicama EU i zemljama JI Evrope. UNDP je tokom 2002. godine sproveo jedno obimno istraživanje o ugroženosti Roma u Bugarskoj, Češkoj Republici, Mađarskoj, Slovačkoj, i Rumuniji. Regionalni izveštaj o humanom razvoju koji je iz toga proistekao (*Izbegavanje klopke isključenosti*) analizirao je status Roma iz perspektive humanog razvoja u ovim zemljama. Preporuke koje su sadržane u izveštaju a koje se odnose na monitoring siromaštva i drugih ciljeva vezanih za MCR a relevantnih posebno za ugrožene grupe Roma, u velikoj meri su potvrđene u inicijativi 'Dekada uključenosti Roma', koja je pokrenuta 2003. godine od strane vlada osam zemalja učesnica iz Centralne i JI Evrope, Svetske banke, Fonda za otvoreno društvo (OSI), i drugih organizacija uključujući i UNDP. Navedena 'Dekada' je izrasla iz konferencije 'Romi u proširenoj Evropi: Izazovi za budućnost', čiji domaćin je bila Mađarska 2003. godine. U februaru 2005. godine „Dekada“ je formalno pokrenuta u Sofiji gde su se predsednici vlada navedenih zemalja obavezali da će u svojim zemljama otkloniti nedostatke i praznine u sistemima socijalne zaštite i uslovima života koji predstavljaju razliku između Roma i ne-Roma, i da će prekinuti začarani krug siromaštva i društvene isključenosti. Na praktičnom nivou, Dekada se može posmatrati kao pokušaj ispunjavanja zadataka iz MCR za najugroženiju grupu u Evropi – Rome.

Pristupi ugroženosti

Iako je 'ugroženost' koncept koji se često koristi, on se ipak može različito tumačiti. Njega je takođe neophodno operacionalizovati, posebno u smislu preciznog definisanja ciljne grupe. Osnovna ideja koja leži u osnovi ovog koncepta je u tome da ugroženost ima brojne dimenzije. Pojedinci i/ili grupe mogu da budu ugroženi na različite načine; mogu da budu suočeni sa različitim pretnjama i mogu da imaju različite resurse kojima te pretnje rešavaju. Različite determinante ugroženosti mogu da koincidiraju i budu u međusobnim vezama sa određenim ekološkim ili grupnim okruženjem, što neke izlaže većoj ugroženosti nego druge. Siromaštvo i opasnost od pada u siromaštvo obično predstavljaju prvi zajednički kriterijum za utvrđivanje ugroženosti. Siromašni najčešće imaju nizak nivo obrazovanja, žive u malim stanovima/kućama koji ne ispunjavaju potrebne standarde u siromašnim kvartovima, naseljima ili regionima. Sem toga, siromašni obično ne raspoložu nikakvom ušteđevinom, žive na nekvalitetnoj ishrani, iponekad imaju poteškoće da si obezbede i najosnovnije zdravstvene usluge. Usled svog siromaštva, često su izloženi višestrukim negativnim uticajima, što ih udaljava od

Siromaštvo i opasnost od pada u siromaštvo obično predstavljaju prvi zajednički kriterijum za utvrđivanje ugroženosti

zapošljavanja, zarađivanja i obrazovanja, ali i od mreža koje postoje u društvu i zajednici. Ekstremno siromaštvo znači da nije moguće zadovoljiti ni osnovne potrebe u ishrani. Moguće je i da je ekstremno siromaštvo u zemljama Zapadnog Balkana rasprostranjenije nego što se vidi iz nacionalnih statističkih podataka, jer zvanični statistički podaci o siromaštvu ne uspejaju uvek da definišu status najsiromašnijih grupa koje žive u izdvojenim siromašnim naseljima. Sem siromaštva, ugroženost može da bude uslovljena i nedovoljnim mogućnostima za obrazovanje, neadekvatnom ličnom (fizičkom) bezbednošću, lošim uslovima stanovanja, ili lošim pristupom zdravstvenim službama. Sledeći bitan uzrok ugroženosti je status raseljenog lica, i često je povezan sa ostalim prethodno pobrojanim faktorima. Isto važi i za etničku ili versku pripadnost, fizički, mentalni ili emocionalni invaliditet, starost ili porodični status (npr. samohrani roditelji). Prema tome, spisak determinanata ugroženosti može se izraditi i primenjivati kako na pojedince tako i na grupe. Gledano iz ove perspektive, koncept ugroženosti je blisko povezan sa konceptima 'humane bezbednosti' (ovaj koncept je po prvi put uveden u *Izveštaju o humanom razvoju* 1994. godine koji je izradio UNDP) i konceptom 'društvene isključenosti', koji je ustanovljen u razvijenim industrijskim zemljama. U zemljama Balkana, grupe koje su posebno izložene riziku siromaštva i isključenosti su Romi, raseljena lica, nezaposleni, manje obrazovani, žene. Ugroženost može dodatno da se pogorša usled rodne pripadnosti: Romkinje, obzirom da imaju manju mogućnost zapošljavanja i manje zarađuju od Roma mušaraca, suočene su sa većim brojem i različitim vrstama prepreka koje im onemogućavaju da se izvuku iz siromaštva usled ograničenja koja umanjuju njihovu sposobnost da utiču na sopstveni život. U nekim zemljama, domaćinstva sa većim brojem dece i starija domaćinstva su takođe u posebnoj opasnosti od zapadanja u siromaštvo. U ruralnim oblastima i nedovoljno razvijenim regijama, siromaštvo je raširenije. Tokom 1990-ih godina u JI Evropi 'produkovane' su dodatne dimenzije ugroženosti vezano za raspad bivše Jugoslavije. U mnogim od ovih zemalja, nezavisnost je posmatrana kao konačni rezultat nacionalnih napora za samoopredeljenje i anti-komunističku emancipaciju. Ovaj proces je imao dramatične posledice po različite manjine a posebno na one koje nisu imale sopstvenu matičnu državu koja bi ih zaštitila (poput Roma). Nasilni sukobi u zemljama Zapadnog Balkana dovele su do reka izbeglica i IRL, među njima i Roma – što je bila potpuno nova pojava u Evropi nakon II svetskog rata. Ovaj izveštaj definiše 'ugroženost' kao visok nivo ljudske nesigurnosti, koja se kvantifikuje, prati i analizira na nivou pojedinaca i domaćinstava kroz prizmu sredstava koja poseduju i, šire gledano, kroz sposobnosti kojima raspolažu. Izveštaj se bavi pitanjem izloženosti Roma i raseljenih lica različitim rizicima ugroženosti. Izveštaj analizira obim i uzroke tih rizika u poređenju sa sličnim rizicima kojima su izložene kontrolne većinske grupe. Romi i

Koncept ugroženosti je blisko povezan sa konceptima 'humane bezbednosti'

U zemljama Balkana, grupe koje su posebno izložene riziku siromaštva i isključenosti su Romi, raseljena lica, nezaposleni, manje obrazovani i žene

Ugroženost nije nešto što je vezano za etničku ili grupnu pripadnost: ona je stanje suočavanja sa određenim rizicima ugroženosti

raseljena lica nisu izabrani zato što su Romi i raseljena lica *per se*, već zato što su suočeni sa posebno neprijatnim kombinacijama određenih rizika ugroženosti. Ugroženost nije nešto što je vezano za etničku ili grupnu pripadnost: ona je stanje suočavanja sa određenim rizicima ugroženosti. Većina Roma je ugrožena, ali nisu svi Romi ugroženi; većina građana iz većinskih zajednica nisu ugroženi, ali to ne znači da svi koji imaju ekonomsku i društvenu sigurnost pripadaju većinskoj zajednici. Ovakva zdravorazumska logika nestaje kada se primeni grupni determinizam; adekvatno usmeravanje politike moguće je isključivo na osnovu adekvatne analize ugroženosti.

Metodologija prikupljanja podataka

Polazna tačka ovog Izveštaja bili su obimni podaci prikupljeni tokom izrade studija UNDP-a o snimanju ugroženih grupa, u oktobru 2004. godine u osam zemalja JI Evrope kao i u pokrajini Kosovo koja je pod upravom UN (u daljem tekstu: Kosovo). Ovo istraživanje bilo je usmereno na tri populacije: Rome, raseljena lica (izbeglice i IRL), i osobe koje žive u većinskim zajednicama u blizini Roma i raseljenih. Podaci koji su prikupljeni kroz istraživanja ugroženih grupa predstavljaju osnovu za ovu analizu i izveštaje za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Bugarsku, Hrvatsku, Makedoniju, Crnu Goru, Rumuniju, Srbiju, i Kosovo u oblasti JI Evrope. Metodologija koja je ovde korišćena omogućava da kombinujemo nacionalne uzorke u tri velike regionalne baze podataka: za Rome, za raseljena lica (izbeglice i IRL), i za osobe koje žive u većinskim zajednicama u blizini Roma i raseljenih. Ova studija se zasniva na premisi da su društveno-ekonomski uslovi i izazovi razvoju u različitim zemljama JI Evrope dovoljno slični i da opravdavaju izradu ovakve zajedničke studije. Značajan broj zaključaka koji iz nje proilazilaze omogućava dubinsku statističku analizu koja je neophodna za izučavanje determinanti ugroženosti — a to je nešto što nije moguće (ili je preskupo) uraditi na nacionalnom nivou. Ovaj izvštaj ne daje samo jednu generalnu sliku stanja: on nudi detaljnu analizu determinanti ugroženosti koje utiču na Rome i raseljene u JI Evropi. Te determinante ugroženosti se analiziraju kroz 'regionalni kontekst', a u okruženju većinskih zajednica koje žive u neposrednoj blizini Roma i raseljenih. Obzirom da ljudi žive i stupaju u međusobne odnose na lokalnom nivou, u blisko povezanim zajednicama, uzorci obližnjih većinskih zajednica (a ne nacionalni proseci) predstavljaju kontrolne grupe za svrhe ove analize. Ovakav pristup nema za cilj da garantuje da puno predstavljanje nacionalne većinske zajednice. U stvari, obzirom da je moguće da njihovi uslovi života nisu potpuno različiti od uslova koji važe za Rome i raseljene, uzorci obližnjih većinskih zajednica mogu da budu pod uticajem određenih determinanti ugroženosti koje važe za njihove susede, što će reći da su te grupe ugroženije od nacionalnog proseka. Struktura

Okvir 1: **Razvoj na lokalnom nivou**

Razvoj na lokalnom nivou može da se definiše kao izrada programa ili politika u zadatoj geografskoj oblasti sa ciljem da se reše određeni specijalni problemi ili potrebe, ili razvojni potencijal u datoj oblasti. Ova ideja podrazumeva da (1) politike i programiranje na nacionalnom nivou mogu da budu neadekvatni ili manje efikasni nego specijalno osmišljena rešenja u dobro definisanoj oblasti ili lokalitetu; i da (2) razvojni izazovi koje treba rešavati imaju više-resorni karakter i kao takvi zahtevaju integrisan, konzistentan odgovor. Lokalni problemi se često vezuju za određene tenzije, napetosti ili sukobe u lokalnim zajednicama, posebno po etničkoj ili verskoj osnovi. Usled toga politike ili programiranje koje se fokusira na grupni identitet ili pripadnost mogu da budu posebno rizični. Koncept razvoja na lokalnom nivou razvio se tokom 1970-ih i 1980-ih iz pristupa integrisanog ruralnog razvoja koji je veoma popularan u svetu u razvoju, posebno u Africi. Ovaj pristup naglašava sveobuhvatan multi-resorni odgovor na razvojne izazove u definisanoj geografskoj oblasti, često uz snažan naglasak na razvoju poljoprivrede. Tipične fokus oblasti bile su lokalno orijentisana poljoprivredna istraživanja, savetodavne poljoprivredne službe i navodnjavanje, kao i marketing, zdravstvo, obrazovanje, vodosnabdevanje i sanitacija, i putevi. Obzirom da se smatralo da resorna ministarstva nisu u stanju da na koordinisan način obezbede potrebne usluge, postojao je strah da će rezultat biti usitnjeni obrasci razvoja. Uz pomoć donatorskih sredstava, integrisani ruralni razvoj je osmišljen tako da se izbegnu ove opasnosti. Paradigma razvoja na lokalnom nivou u tipičnom primeru umesto naglasaka na ruralni razvoj stavlja naglasak na prevenciju krize ili oporavak nakon sukoba. Ipak, i dalje ostaje naglasak na više-resornom i ograničenom geografskom (a ne tematskom) razvoju. Još jedna zajednička karakteristika sa ruralnim razvojem je u korišćenju sub-nacionalnih aranžmana za upravljanje u oblastima na koje se intervencija odnosi. Podrška i aktivna angažovanost lokalne zajednice često se posmatra kao predušlov za uspešnu realizaciju ali i kao posledica ovakvih projekata na lokalnom nivou.

ovog izveštaja (kao i ovog rezimea) odslikava regionalni pristup koji je ranije pomenut. Koristeći kvantitativne podatke o različitim aspektima ugroženosti koji proističu iz istraživanja, ova analiza se definiše detaljne profile ugroženosti za Rome i raseljena lica i definiše specifične determinante ugroženosti za svaku grupu. Usled različitih izazova s kojima su ove dve grupe suočene, i sam izveštaj je podeljen na dva osnovna dela – jedno poglavlje posvećeno Romima, i jedno posvećeno raseljenima. U okviru svakog poglavlja, pokreću se specifična sektorska pitanja (siromaštvo, obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje i bezbednost), štp odražava specifične karakteristike svake grupe. Poslednje poglavlje izveštaja navodi jedan broj preporuka – koje se odnose konkretno na Rome, na raseljen, i na bilo koju grupu suočenu sa povećanim rizikom ugroženosti.

Siromaštvo Roma

Siromaštvo predstavlja prvi (i najčešći) aspekt ugroženosti. Četrdeset pet posto Roma živi u siromaštvu. Od toga, 15 posto živi u ekstremnom siromaštvu (sa manje od PPP 2,15 US dolara na dan za rashode). Za razliku od toga, samo 11 posto većinske zajednice koja živi u domaćinstvima

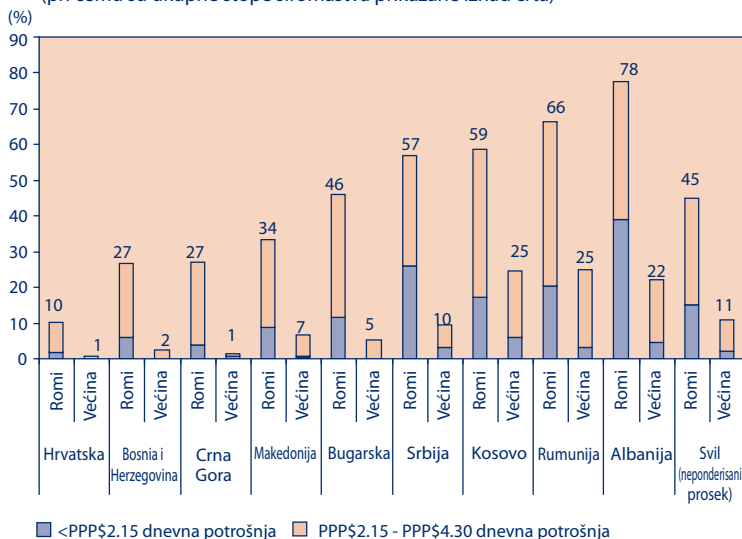
Četrdeset pet posto Roma živi u siromaštvu. Od toga, 15 posto živi u ekstremnom siromaštvu

u direktnoj blizini sa Romima živi u siromaštvu (a samo 2 posto u ekstremnom siromaštvu). Siromaštvo Roma je takođe „dublje“ siromaštvo – siromašni Romi u proseku žive na PPP u iznosu od 1,60 US dolara dnevno, što je ispod linije siromaštva, dok siromašnim domaćinstvima iz većinske zajednice nedostaje za izbegavanje siromaštva iznos PPP od 1,20 US dolara na dan. Usled ovakvog siromaštva, Romi imaju niže prosečne rashode nego ispitanici iz većinske zajednice, i veći procenat ukupnih rashoda itpada na nabavku hrane a niži na obrazovanje. Sem toga, siromašni Romi imaju veće dugove: njihovi ukupni iznosi neplaćenih računa za komunalije su 12 puta veći od njihovih ukupnih mesečnih rashoda. Domaćinstva nagomilavaju neplaćene račune za struju, vodu i komunalije. Čak i među onim Romima koji se smatraju ne-siromašnim u smislu rashoda, ukupni neplaćeni dugovi dostižu nezamislive nivoe (pri čemu je situacija još mnogo ozbiljnija kod siromašnih domaćinstava). Otpis dugova u takvim slučajevima bilo bi 'lako' rešenje, ali obzirom na činjenicu da i većinska domaćinstva takođe imaju dugovanja, to bi uzrokovalo još veće etničke tenzije i dalju isključenost Roma. Pokazano je da na ovakvo siromaštvo utiče velik broj faktora. Stope siromaštva su za 60 posto niže kod Roma koji žive u glavnim gradovima, jer tu imaju bolje mogućnosti za obrazovan-

SLIKA 1

Stope siromaštva za Rome

Procenat Roma koji žive u domaćinstvima sa dnevnom ujednačenim prihodima ispod PPP \$2,15 ili PPP \$4,30 (pri čemu su ukupne stope siromaštva prikazane iznad crta)

je i zapošljavanje. Broj dece u domaćinstvu pogoršava siromaštvo, ali reklo bi se da se romska domaćinstva nose sa prosečno većim brojem dece u domaćinstvima tako što decu uključuju u radnu snagu. I obrazovanje i kvalifikovano zapošljavanje doprinose smanjenju učestalosti siromaštva kako među Romima tako i među drugim ispitanicima. Međutim, porast blagostanja u domaćinstvu koje proizilazi iz obrazovanja ili kvalifikovanog zapošljavanja manje je primetan kod Roma nego kod većinskih zajednica, što upućuje na postojanje prepreka koje onemogućavaju Romima da zarađuju prihode koji su u skladu sa nivoom obrazovanja. Napori za rešavanje problema veće učestalosti siromaštva Roma trebali bi prema tome da se usmere na utvrđivanje i rešavanje pitanja stava većinskih zajednica (posebno poslodavaca) prema Romima. Uprkos svojim visokim nivoima siromaštva, Romi u ovom pogledu nisu homogeni. Podaci ukazuju na veliki stepen razlika među Romima u pogledu prihoda – i ovaj stepen je veći nego kod većinskih zajednica. Iako ovo može da ukazuje na postojanje intra-grupne eksplatacije, to je takođe i posledica raznolikosti 'sveta Roma' i njegovih unutrašnjih karakteristika.

Obrazovanje Roma

Bolji pristup kvalitetnom obrazovanju je nešto što se široko prepoznaje kao predušlov za veće zapošljavanje i time i povećan potencijal ostvarivanja prihoda za ugrožene grupe, uključujući i Rome. Sem toga, završetak celokupnog osnovnog školovanja je jedan od Milenijumskih ciljeva razvoja. Podaci pokazuju da dva od tri Roma (u poređenju sa jedan od sedam iz redova većinskih zajednica) ne završi celo osnovno obrazovanje, a dva od pet (u poređenju sa 1 od 20 iz redova većinskih zajednica) ne pohađa osnovnu školu. Dokazano je da se glavni problem sastoji od toga kako zadržati Rome u školi: romska deca, u proseku, u školi provode manje od jedne polovine vremena koje deca iz većinskih zajednica procedu u obrazovnom sistemu (4,5 u poređenju sa 10 godina). Manje od jedne petine Roma uzrasta koji odgovara osnovnoj školi zapravo pohađa školu. Usled toga, od romske dece ispitanika, jedno od četvoro je nepismeno. Studija pokazuje da su romske žene posebno ugrožene. Tri četvrtine romskih žena ne završe osnovnu školu (u poređenju sa jednom od pet iz redova većinskih zajednica) a skoro jedna trećina njih su nepismene (u poređenju sa 1 u 20 žena iz većinskih zajednica). Romska omladina je takođe ugrožena, sa manje od jedne trećine Roma uzrasta 11-14 godina koji uspeju da završe barem osnovno obrazovanje. Pokazalo se da nedostatak pozitivnih uzora – u obliku dobro obrazovanog nosioca domaćinstva – ima značajan uticaj na nivo obrazovanja Roma, i doprinosi stvaranju sve jačeg kruga opadajućeg nivoa obrazovanja. Utvrđeno je da siromaštvo i s tim povezani faktori kao što su zdravstveni rizici povezani sa nekvalitetnim

Porast blagostanja u domaćinstvu koje proizilazi iz obrazovanja ili kvalifikovanog zapošljavanja manje je primetan kod Roma nego kod većinskih zajednica

Dokazano je da se glavni problem sastoji od toga kako zadržati Rome u školi: romska deca, u proseku, u školi provode manje od jedne polovine vremena koje deca iz većinskih zajednica procedu u obrazovnom sistemu

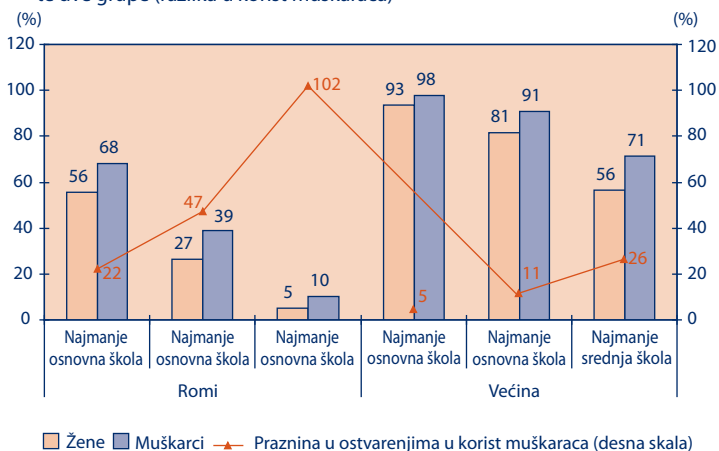
Ugroženost Roma vezana za obrazovanje se dodatno pogoršava: mladi Romi po ostvarenim ocenama pokazuju niže rezultate u obrazovanju od starijih

uslovima stanovanja predstavljaju moguće kauzalne faktore za niži obrazovni status Roma, što ukazuje na značaj potrebe da se unapredi blagostanje Roma. Međutim, neki drugi faktori kao što su segregacija Roma u škole namenjene isključivo za Rome i faktori ponašanja vezani sa manjim koristima od obrazovanja u smislu zapošljavanja i generisanja prihoda među Romima takođe imaju određenu ulogu. Ovakvi nalazi podcenjuju značaj napora za integraciju Roma u škole koje pohađaju deca iz većinskih zajednica, i napora da se Romima pruže prilike za zapošljavanje koje su adekvatne njihovom nivou obrazovanja. Da bi stvari bile još gore, reklo bi se da se ugroženost Roma vezana za obrazovanje dodatno pogoršava: mladi Romi po ostvarenim ocenama ostvaruju niže rezultate u obrazovanju od starijih. Snažna korelacija između obrazovnog statusa nosioca domaćinstva i drugih članova romskih domaćinstava naglašava neophodnost poduzimanja hitnih aktivnosti za sprečavanje daljeg spiralnog pada u obrazovnom statusu Roma. Siromaštvo je ovde od centralnog značaja. Iako je nominalno besplatno, u pomenutom regionu obrazovanje postaje sve skuplje, jer se sve veći broj izdataka za obrazovanje prenosi na porodicu. Obzirom da su zarobljeni u krugu siromaštva, mnoga romska domaćinstva ne mogu da obezbede sredstva za ove namene, što dodatno smanjuje prilike za obrazovanje romske dece. Prema tome, analiza snažno sugerise neophodnost za uvođenje mera politike koje treba da podstaknu romsku decu i njihove majke, a posebno devojčice i mlađe žene

SLIKA 2

Praznina u ostvarenjima u korist muškaraca

Osnovna-, osnovna- i srednja-stope ostvarenja u školi za muškarce i žene iz populacije Roma i većinske, i kao procenat razlike između te dve grupe (razlika u korist muškaraca)

Pokvir 2: Nacionalni ciljevi u okviru MCR, ugrožene grupe i osnovno obrazovanje za Rome

Stopa upisa u osnovne škole je osnovna briga u okviru MCR 2, a većina nacionalnih izveštaja za MCR u JI Evropi postavlja sopstvene zadatke po ovom cilju. U svom izveštaju o MCR, **Srbija** poziva na podizanje neto koeficijenta upisanosti u osnovne škole na skoro 100 posto do 2015. godine. Na nacionalnom nivou, vrlo malo preostaje da se uradi da bi se ovaj zadatak ostvario, jer je navedena stopa još 2002. godine iznosila 97,9 posto. Međutim, romska populacija ispitanika u ovoj studiji trebalo bi da dostigne taj cilj tek 2165.* Ostvarenje nacionalnog cilja do 2015. godine zahtevalo bi 15 puta veći porast stope upisa romske dece nego prosečne nacionalne stope porasta.** MCR izveštaj za **Kosovo** poziva na podizanje neto koeficijenta upisanosti u osnovne škole na skoro 100 posto do 2015. godine, sa nivoa koji je 2004. godine iznosio 95,4 posto. Kada se primeni linearna progresija sa ovog nivoa do 100 posto kao i kada se uzme u obzir brzina koja je bila potrebna za postizanje ovog nivoa (godišnji porast od 0,42 procentna poena), ispitanici iz romske zajednice dostigli bi nacionalni cilj tek 2092. godine. Ostvarenje nacionalnog cilja do 2015. godine zahtevalo bi 8 puta veći porast stope upisa romske dece nego nacionalne stope porasta.* Godišnje promene koje su potrebne na nacionalnom nivou izražene su kao razlika između sadašnjih ciljnih vrednosti, podeljeno razlikom u ciljanoj godini (obično 2015) i polaznoj godini. Godina u kojoj će se ostvariti ciljana vrednost procenjena je množenjem sadašnje vrednosti iz istraživanja godišnjom promenom za svaku pojedinačnu uzorak grupu. Ista ta metodologija je primenjena u svim okvirima koji se odnose na pitanja MCR ciljeva i ugroženih grupa iz ovog izveštaja.** Potrebna brzina promena predstavlja godišnje promene koje su potrebne u uzorak grupi da bi se ostvario nacionalni cilj u ciljanoj godini, podeljeno sa godišnjom promenom potrebnom kako bi zemlja u celini ostvarila nacionalni cilj u ciljanoj godini. I na druge ciljeve u ovom izveštaju primenjen je isti pristup.

i one koje postaju majke u ranoj dobi, da ostaju u školi. Od posebnog značaja su snažniji finansijski podsticaji, u kombinaciji sa merama za smanjenje odsustvovanja sa nastave. Praktične mere u ovom smislu mogu da budu, između ostalog, bolje usmeravanje socijalnih beneficija za romske roditelje sa decom u školskom uzrastu, uslovljavanje primanja socijalne pomoći dokazanim redovnim pohađanjem nastave od strane njihove dece, kao i bolje finansiranje javnih škola generalno, posebno na nivou osnovne škole.

Zapošljavanje Roma

Neadekvatna mogućnost zapošljavanja, koja odslikava kako nedovoljnu konkurentnost na tržištu rada tako i efekte diskriminacije, predstavljaju glavne uzroke siromaštva i isključenosti kojima su Romi izloženi. Zapošljavanje je osnovni izvor prihoda koji je neophodan za izlazak iz siromaštva. Ovaj izveštaj ide dalje od klišeja da su nezaposlenost i nisko-kvalifikovana zaposlenost loši, i analizira veze koje postoje između zaposlenosti i nezaposlenosti sa jedne, i ugroženosti Roma sa druge strane. On istražuje determinante efekata tržišta rada za ugrožene grupe i daje sugestije o boljem osmišljavanju i realizaciji ciljanih mera politike u ovoj oblasti. Iz podataka prikupljenih na osnovu ispitivanja karakteristika tržišta rada

Mere politike treba da podstaknu da devojčice i mlađe žene ostaju u školi

Neadekvatne mogućnosti zapošljavanja predstavljaju glavne uzroke siromaštva i isključenosti kojima su Romi izloženi

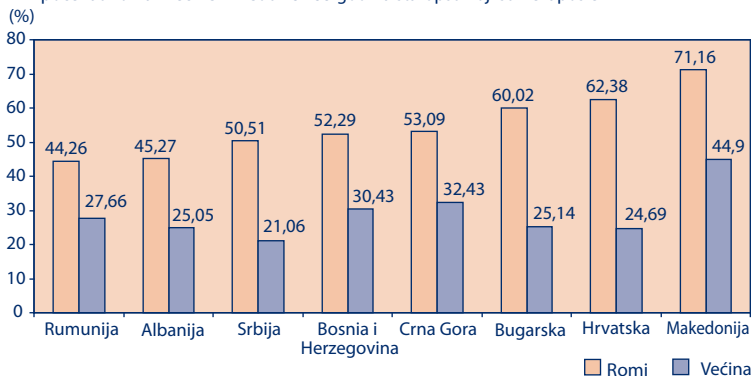
Dominantni položaj imaju nisko-kvalifikovani poslovi koji su najčešće vezani za niska primanja, loš kvalitet posla, i slabu socijalnu i radnu zaštitu

u JI Evropi koje su bitne za Rome, ovaj izveštaj navodi određene zaključke. Izmerene stope nezaposlenosti u regionu su znatno više za Rome nego za većinske zajednice — u nekim zemljama čak i dvostruko više. Stope 'subjektivne' nezaposlenosti među Romima, bazirane na mišljenju ispitanika da li su nezaposleni, su i dalje veoma visoke. Obzirom da za mnoge Rome nemanje stalnog posla predstavlja sinonim za nezaposlenost, visoke stope subjektivne nezaposlenosti ukazuju na kombinaciju većeg angažovanja u sivoj ekonomiji i veći stepen spremnosti da se prihvati stigma koja ide uz to da sebe proglasite nezaposlenim. Romi se najčešće zapošljavaju u trgovini, poljoprivredi, građevinarstvu i javnim komunalnim službama; dok je učešće u kancelarijskim poslovima, u policijskim i bezbednosnim profesijama, generalno veoma slabo. Dominantni položaj imaju nisko-kvalifikovani poslovi koji su najčešće vezani za niska primanja, loš kvalitet posla, i slabu socijalnu i radnu zaštitu. Razlike u nezaposlenosti i vrsta zaposlenosti utiču na izvore i nivo prihoda Roma. Zaposleni iz redova većinskih zajednica znatno veći deo svojih ukupnih primanja ostvaruju kroz platu. Ali u slučaju Roma, materijalna pomoć za nezaposlenost i dečiji dodaci, kao i prihodi od rada u sivoj ekonomiji, predstavljaju mnogo veći udeo u prihodima domaćinstva. Samozapošljavanje je ređe među Romima nego među zaposlenima iz redova većinskih zajednica, a većina privatnih biznisa čiji vlasnici su Romi su u oblasti trgovine. Ograničen pristup bankarskim izvorima finansiranja predstavlja bitno ograničenje; potencijalni zajmoprimci često su u nepovoljnom položaju jer nemaju kreditnu istoriju ili garancije (što je važan problem kod siromašnih generalno, ne samo kod Roma.) Kada romski zajmoprimci i dobiju bankarski kredit, prosečan iznos kredita je samo oko 25 posto u poređenju sa iznosom koji dobijaju zajmoprimci iz redova većinskih zajednica. Zajmoprimci Romi uglavnom

SLIKA 3

Stopa nezaposlenosti

Ppocenat Roma i većine između 15 i 55 godina staropsti koji su nezaposleni

podnose zahteve za kredite za zanatstvo, trgovinu i poljoprivredu, kao i za lične troškove i društvene obaveze, uključujući venčanja. Starost je manje značajan faktor kod zapošljavanja Roma, utiliko što su razlike u stopama nezaposlenosti između mladih i odraslih koji su na vrhuncu karijere manje nego kod pripadnika većinskih zajednica. Nažalost, ovo je najvećim delom posledica slabih prilika za zapošljavanje na tržištu rada koje postoje za Rome u zrelih godinama. Rod je takođe bitan faktor: stope nezaposlenosti žena su više nego muškaraca kako kod većinskih tako i kod romske zajednice. Ciljane stope zaposlenosti zacrtane Lisabonskim sporazumom (od 70 posto sveukupno odnosno 60 za žene) su najčešće ispunjene u ovim zemljama, ali ne i za Rome. Stope zaposlenosti Romkinja u ovim zemljama su ispod 20 posto. Lokacija je bitna determinanta nezaposlenosti: razlike u stopama nezaposlenosti Roma i većinskih zajednica su mnogo niže u ruralnim oblastima nego u manjim ili velikim gradovima. Iako ovo može da bude posledica manje potražnje za svim radnicima na tržištu rada, moguće je takođe da to odlikava i spremnost Roma da prihvate lošije plaćene poslove u poljoprivredi, koje radnici iz redova drugih zajednica nisu spremni da prihvate. Sezonske karakteristike su takođe bitne, jer Romi prihvataju poslove u poljoprivredi tokom jeseni (sezona žetve) i proleća (sezona sadnje). Veća zastupljenost tradicionalnih rodnih uloga (rad u kući) kod Roma na selu zadržava žene izvan (formalne) radne snage, i time smanjuje stope nezaposlenosti Romkinja na selu. Razmeštaj domaćinstava Roma i većinskih zajednica u mešovitim sredinama takođe utiče na nezaposlenost: stope nezaposlenosti Roma su više u izdvojenim nego u mešovitim sredinama. Loš nivo obrazovanja definitivno doprinosi nezaposlenosti Roma. Međutim, prednosti koje se na tržištu rada stiču kroz bolje obrazovanje imaju mnogo veći uticaj kod ispitanika iz redova većinskih zajednica nego kod Roma. Iako nizak nivo obrazovanja doprinosi lošim rezultatima Roma na tržištu rada, to samo po sebi nije dovoljan razlog koji može da objasni razlike u mogućnosti zapošljavanja između Roma i radnika iz redova većinskih zajednica. Ostali faktori, kao što su diskriminacija i/ili koncentracija Roma u nerazvijenim krajevima sa manje mogućnosti zapošljavanja, imaju izgleda značajnu ulogu u nepovoljnoj situaciji Roma na tržištu rada. Samo povećanje nivoa obrazovanja Roma nije dovoljno da se unaprede mogućnosti zapošljavanja; takve mere trebalo bi da budu praćene i nacionalnim strategijama za zapošljavanje, kampanjama protiv diskriminacije koje bi pokušale da razbiju društvene predrasude i uspostave dijalog sa poslodavcima, te da pruže pozitivne primere profesionalnog usavršavanja Roma.

Razlike u stopama nezaposlenosti Roma i većinskih zajednica su mnogo niže u ruralnim oblastima nego u manjim ili velikim gradovima

Zdravlje i bezbednost Roma

Bitni aspekti u analizi ugroženosti takođe su uslovi ishrane, različite percepcije pretnji i stambena situacija. Mnogi ispitanici Romi naveli su da im se zdravstveno stanje tokom poslednje godine pogoršalo. Postoje takođe i neke bitne rodne razlike u smislu učestalosti hroničnih

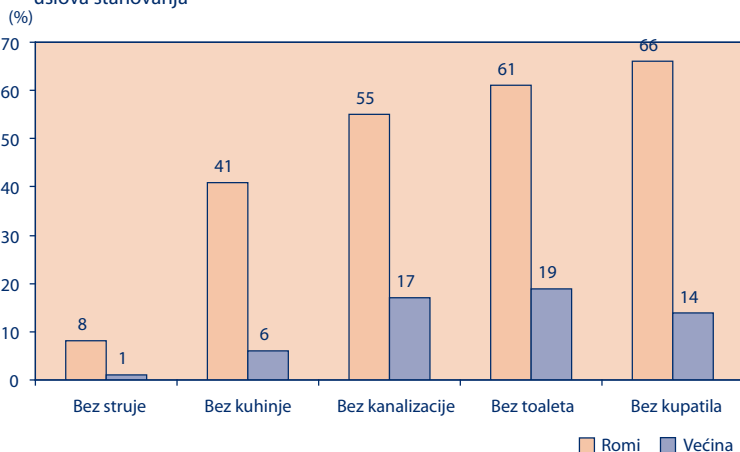
Nedostatak odgovarajućih ličnih dokumenata i dokumenata za zdravstvenu zaštitu takođe je prepreka da bi Romi dobili pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti

bolesti, tako da u obe populacije žene su više pod uticajem hroničnih bolesti. Sem toga, Romi nemaju adekvatan pristup porodičnom doktoru (lekaru opšte prakse) i često si ne mogu priuštiti da kupe prepisane lekove. Nedostatak odgovarajućih ličnih dokumenata i dokumenata za zdravstvenu zaštitu takođe je posebno naglašena prepreka za Rome. Kod Roma postoji mnogo veća verovatnoća da odlaze na spavanje gladni nego kod ispitanika iz redova većinskih zajednica, jer nemaju sredstava da kupe hranu. Ovakvim rizicima u odnosu na ishranu posebno su izložena romska deca. Nedovoljna obuhvaćenost vakcinisanjem — kao posledica nedovoljne informisanosti i nemanja dokumenata — takođe je jedna od glavnih determinanti ugroženosti, posebno kod romske dece. Što se tiče stanovanja, veliki procenat Roma živi u propalim kućama ili neadekvatnim objektima sa sanitarnom infrastrukturom ispod propisanih standarda. Kod romskih domaćinstava je mnogo manja verovatnoća nego kod većinskih zajednica da imaju pristup toaletima ili vodosnabdevanju unutar kuće ili dvorišta. Uslovi stanovanja su povezani sa siromaštvom kao i sa drugim indikatorima uskraćenosti vezano za uređaje u domaćinstvu ili priključak na struju, što pokazuje da su romska domaćinstva u ovim aspektima u mnogo gorem položaju od većunskih zajednica. Potrebne mere politike treba usmeriti na propise za rešavanje imovinskih odnosa i prava na zemljište. Naglasak takođe treba staviti na društvene stanove i unapređenje infrastrukture u romskim naseljima kao i bolju informisanost o mogućnostima za rešavanje stambenog pitanja. Romi su vlas-

SLIKA 4

Osnovni uslovi stanovanja

Procenat domaćinstava iz populacije Roma i većinske zajednice bez osnovnih uslova stanovanja

nici manjeg broja stvari u domaćinstvu, na primer kreveta za svakog člana domaćinstva. Najrasprostranjenija pretnja koju prijavljuju kako Romi tako i ispitanici iz redova većinskih zajednica leži u percipiranom 'nedostatku dovoljnih prihoda'. Međutim, postoje značajne razlike što se tiče drugih pretnji. Iako većina ispitanika Roma navodi glad, loše sanitarne uslove i neadekvatne uslove stanovanja kao najveće pretnje svojim domaćinstvima, kod većine ispitanika iz redova većinskih zajednica to nisu najveće brige, i oni su više zabrinuti za pitanja kao što su kriminal i korupcija. Romska domaćinstva takođe imaju osećaj da su ugrožena ozbiljnim pretnjama oboljevanja usled loših sanitarnih uslova. Na pitanje ko bi najbolje mogao da pomogne u rešavanju takvih pretnji kao što su niski nivo prihoda, glad i neadekvatni uslovi stanovanja, obe grupe ispitanika navode da je to šira porodica — pre nego tela centralne ili lokalne uprave. Što se tiče loših sanitarnih uslova i korupcije, obe grupe smatraju da su policija, NVO i lokalni organi ti koji su u najboljem položaju da rešavaju ovakve pretnje.

Siromaštvo raseljenih

Podaci istraživanja pokazuju da su stope siromaštva među raseljenom populacijom više nego kod ispitanika iz redova većinske zajednice, pri čemu svaka peta raseljena osoba živi u siromaštvu (u poređenju sa manje od svake sedme u većinskim zajednicama). Raseljena lica u Srbiji su posebno ugrožena, i dve petine interno raseljenih lica živi u siromaštvu a više od svake šeste raseljene osobe živi u ekstremnom siromaštvu. Raseljena domaćinstva imaju tendenciju pada u dublje siromaštvo, pri čemu siromašna raseljena domaćinstva se nalaze iznad granice siromaštva za iznos od 1,60 US dolara dnevno, dok je taj iznos kod većinskih zajednica 1,20 US dolara dnevno. Ovakvo siromaštvo utiče na obrasce potrošnje raseljenih lica, i prisiljava ih da izdvajaju manje za hranu i trajna potrošačka dobra kao što su frižideri ili šporeti. Pokazano je da na ovu vrstu siromaštva utiče više faktora. Stope siromaštva među raseljenom populacijom su skoro dvostruko veće u glavnim gradovima ovih zemalja. To odražava manje šanse koje raseljena lica imaju u velikim gradovima, gde obično završavaju u izbegličkim centrima dok u ruralnim oblastima mogu da ostvare korist od državne podrške i širih porodičnih mreža. Pokazalo se da obrazovanje i nivo kvalifikovanosti glave porodice predstavlja osnovni faktor koji utiče na blagostanje raseljenih: raseljene porodice čija glava domaćinstva ima kvalifikovano zaposlenje mogu da očekuju da povećaju svoje rashode po domaćinstvu za 174 posto. Međutim, takođe je jasno da kada se uzmu u obzir korekcije po osnovu lokacije, obrazovanja i zaposlenosti, raseljeni i dalje ostaju ugroženi i u manje povoljnom položaju u odnosu na domaćinstva iz većinskih zajednica. Izveštaj takođe naglašava značaj nerešenog pravnog statusa raseljenih lica, i povezanosti tog

Stope siromaštva među raseljenom populacijom su skoro dvostruko veće u glavnim gradovima

faktora sa siromaštvom i isključenošću. Studija sugerise da za razliku od Roma kod kojih je prioritet potrebno staviti na napore za smanjenje siromaštva, ipak nisu samo Romi ti kod kojih je potrebno obratiti takvu pažnju. Izbeglice i interno raseljena lica su takođe ugrožene grupe koje su suočene sa nadprosečnim rizikom pada u siromaštvo i društvenu isključenost.

Obrazovanje i zapošljavanje raseljenih lica

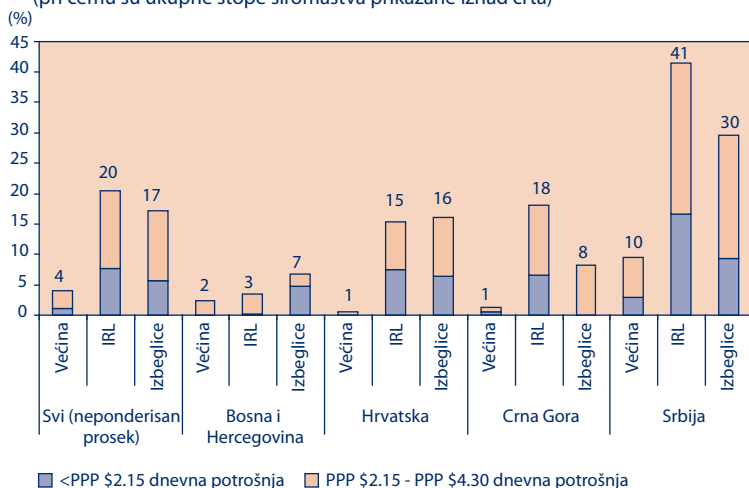
Mnogo je manja verovatnoća da će raseljene ženske osobe nastaviti obrazovanje nakon srednje škole

Podaci iz ovog istraživanja ukazuju da obrazovanje ne predstavlja problem za raseljene na isti način kao za Rome, jer u principu razlike u nivou obrazovanja između ispitanika iz redova raseljenih i većinskih zajednica nisu značajne. Međutim, uprkos pokazateljima o sličnim nivoima obrazovanja sa nivoima kod većinskih zajednica, raseljeni ipak nemaju iste mogućnosti zapošljavanja. Kao što se može i očekivati, nezaposlenost pogađa obe zajednice pri višim nivoima obrazovanja, iako su prednosti na tržištu rada za raseljene sa višim nivoom obrazovanja manje nego za radnike iz redova većinskih zajednica. Sem toga, viši nivo obrazovanja kod raseljenih ne donosi proporcionalni porast zarada. Kod tercijarnog obrazovanja javljaju se i značajne razlike u smislu rodne pripadnosti, pri čemu raseljene ženske osobe imaju mnogo manju verovatnoću da nastave obrazovanje nakon srednje škole. Iako su stope nezaposlenosti

SLIKA 5

Stope siromaštva za raseljena lica

Procenat izbeglica i IRL koji žive u domaćinstvima sa dnevnim uprosečnim rashodima ispod PPP \$2,15 ili PPP \$4,30 (pri čemu su ukupne stope siromaštva prikazane iznad crta)

Okvir 3: Nacionalni MCR zadaci, ugrožene grupe i nezaposlenost kod mlade raseljene populacije

U **Bosni i Hercegovini**, Nacionalni MCR izveštaj poziva na smanjenje stope nezaposlenosti mladih (15-24 godina starosti) na 12 posto do 2015. godine. Pod pretpostavkom da se napredak ka ovom cilju računa počev od stope od 34,8 posto koja je procenjena za 2001. godinu, stopa nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini morala bi da opada za 1,63 procentna poena godišnje. Po ovakvoj stopi, raseljeni bi ovu stopu od 12 posto ostvarili tek 2036. godine. Ostvarenje navedenog cilja do 2015. godine zahtevalo bi godišnje smanjenje stope nezaposlenosti raseljene omladine tri puta brže od ostalih na nacionalnom nivou.

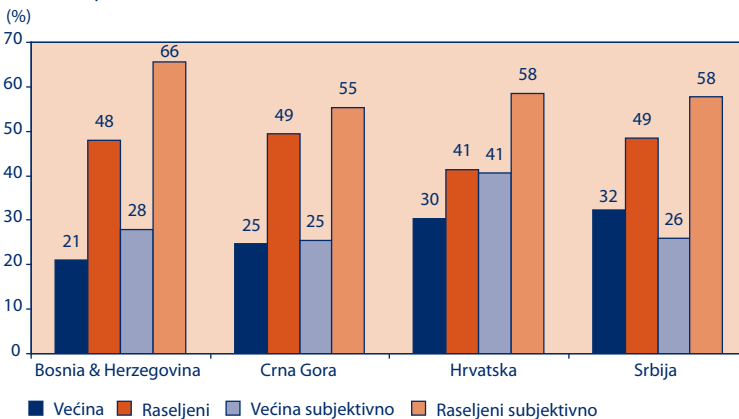
konzistentno više kod raseljenih osoba nego kod ispitanika iz većinskih zajednica, u nekim zemljama Zapadnog Balkana stope subjektivne nezaposlenosti su manje. To možda odražava veći nivo nespremnosti da se prihvati stigma koja može da prati činjenicu da se neko isjasni kao nezaposlen. Nezaposlenost mladih je nešto viša kod raseljenih nego kod većinskih zajednica, mada su ove stope veoma visoke kod obeju grupa. U celom regionu stope nezaposlenosti kod žena su više nego kod muškaraca, a ta razlika je veća kod raseljenih nego kod većinskih zajednica. Iako stope zaposlenosti za raseljene muškarce prelaze nivoe iz Lisabonske deklaracije (sveukupno 70 posto), takvi pokazatelji za žene iz redova većinskih zajednica a posebno iz redova raseljenih su ispod nivoa iz Lisabona. Raseljeni se uglavnom zapošljavaju na manje kvalifikovanim radnim mestima koja podrazumevaju manualne poslove, i veća je verovatnoća da rade u sivoj ekonomiji nego što je to

Raseljeni se uglavnom zapošljavaju na manje kvalifikovanim radnim mestima koja podrazumevaju manualne poslove

SLIKA 6

Stope nezaposlenosti i subjektivne percepcije nezaposlenosti

Procenat raseljene i većinske populacije starosti između 15 i 55 godina koji su nezaposleni

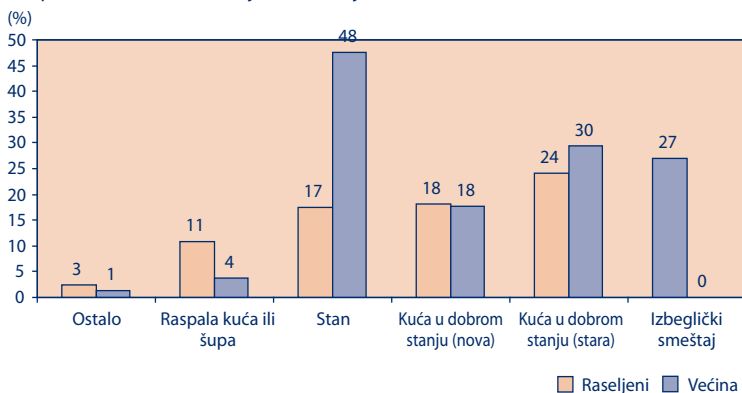
Raseljeni su suočeni sa ograničenim šansama samo-zapošljavanja i pristupa kreditima

slučaj za pripadnike većinske zajednice. Nivoi prihoda raseljenih lica su niži nego za domaćinstva iz većinskih zajednica ali, za razliku od Roma raseljeni ostvaruju skoro sva svoja primanja po osnovu rada (pre nego po osnovu socijalne pomoći ili drugih oblika ostvarivanja prihoda). Nestabilno zapošljavanje je povezano sa niskim prihodima koji su značajno niži kod raseljenih nego kod većinske zajednice. Sem toga, razlike u platama među grupama kao da ne mogu u potpunosti da se nadoknade bilo kroz ostale naknade ili dodatne strategija kao što su dopunsko bavljenje poljoprivredom. Radnici iz redova raseljenih su nadproporcionalno zastupljeni u sektorima u kojima dominira manuelni rad, niskokvalifikovani poslovi, a ispod proporcionalno u javnom sektoru zapošljavanja. Ovo je u velikoj meri u skladu sa njihovim 'privremenim' i 'nerješanim' statusom. Raseljeni su takođe suočeni sa ograničenim šansama samo-zapošljavanja i pristupa kreditima. Kao i kod Roma, raseljeni imaju tendenciju da se oslanjaju na porodicu i druge neformalne izvore kreditiranja. Među većinskim zajednicama veći broj pokušava sa započne sopstveni posao nego među raseljenima, ali te razlike nisu posebno velike. Kao i kod Roma i siromašnih uopšteno, i raseljeni su suočeni sa poteškoćama u dobijanju kredita, iako ne postoji značajna razlika u iznosima kredita između raseljenih i većinskih zajednica. Kod raseljenih domaćinstava postoji veća verovatnoća da se zaduže kod prijatelja, rodbine i NVO a manja da budu članovi kreditnih zadruga ili kreditnih sindikata nego što je to slučaj kod domaćinstava iz većinskih zajednica. Glavna prepreka u tom smislu je pokriće, i dok skoro sva domaćinstva iz većinskih zajednica žive u stanovima ili kućama u sopstvenom vlasništvu ili vlasništvu porodice, manje od po-

SLIKA 7

Kvalitet stanovanja

Procenat raseljenih i većine koji žive u različitim vrstama stambenih uslova (procenu radila osoba koja vrši intervju)

Okvir 4: **Raseljena deca u Srbiji – borba za život, daleko od razvoja**

Nominalno, obrazovanje u svim zemljama JI Evrope je besplatno i svakom dostupno. Međutim, u realnosti, različite grupe su u uživanju ovog prava suočene sa različitim poteškoćama. Deca iz raseljenih porodica su posebno ugrožena u smislu obrazovnih rizika. U nekim slučajevima, kolektivni centri su udaljeni od škola, što otežava redovno pohađanje nastave. Norveški savet za izbeglice (Norwegian Refugee Council) u svom izveštaju o interno raseljenim licima utvrdio je da 20 posto raseljene dece u Srbiji ne pohađa nastavu. Oni koji je pohađaju često to čine u razredima sa preko 50 učenika. Još jedna moguća prepreka je jezik, posebno za decu čiji maternji jezik je albanski ili romski. Hronične bolesti, nedostatak adekvatne odeće, netolerancija učenika iz lokalne zajednice – to su moguće dodatne poteškoće. Većina raseljene romske dece sa Kosova ili nikada nisu išla u školu ili su napustila školu pre završetka četvrtog razreda. Čak i kada pokazuju zainteresovanost za školu, kultura i odnos prema obrazovanju predstavljaju praktične i psihološke prepreke za pohađanje nastave. Neka deca su u sirotištima, druga u porodičnoj nezi, neki žive sa bližim ili daljim rođacima. 12 posto dece u sirotištima u Srbiji su raseljena deca. Život ove dece opisan je kao "puko preživljavanje, nikakav razvoj." Rizici od loše ishrane takođe postoje: do sada su školske užine bile deo školskog programa. Iako su ovo rizici koji postoje za celokupnu populaciju, poteškoće su posebno ozbiljne za neku raseljenu decu. Pogranične zajednice i druge strateški locirane opštine mogu da budu pogođene velikim dotokom raseljenih lica, što stvara ogroman pritisak na obrazovni sistem i druge javne službe. Na primer, u određenim oblastima Vojvodine i Kraljeva, 42 posto stanovnika su izbeglice i IRL. UNICEF ima vodeću ulogu u obezbeđenju obrazovanja za ovu decu, kroz organizovanje posebnih razreda za nadoknadu gradiva za oko 30.000 raseljene dece u osnovnim školama (od čega je oko 1.000 Roma) u kolektivnim centrima i centrima u zajednicama kao i u osnovnim školama u Srbiji. Najveći deo pomoći za decu odlazi u obrazovanje za mlađu decu. UNICEF izveštava da je tokom jedne decenije sukoba u Srbiji više od 8.000 dece u izdubilo jednog roditelja ili postalo siročić. Gubitak perspektive ovu omladinu čini prirodno agresivnom i uslovljava destruktivno ponašanje. Ukoliko se za njih ne obezbede pozitivni uzori i mogućnosti za kreativno osmišljavanje njihove budućnosti, raseljena deca su izložena riziku da izrastu u besne mlade ljude koji nastavljaju krug nasilja i osвете. Ovaj Okvir se zasniva na publikaciji "Žene i deca izbeglice i interno raseljena lica u Srbiji i Crnoj Gori".

Septembar 2001. Žanska komisija za žene i decu izbeglice. Nju Jork: WCRWC.

lovine raseljenih ima sopstveni stan ili kuću. Kod raseljenih je takođe manja verovatnoća da imaju u vlasništvu zemlju. Veliki deo raseljenih domaćinstava pozajmljuje novac kada ima potrebu da nešto unapredi svoje stanovanje i to meže delom da objasni nespремnost banaka da odobravaju kredite.

Zdravlje i bezbednost raseljenih

Podaci pokazuju da su raseljeni suočeni sa veoma nestabilnom stambenom situacijom: većina ih živi u smeštaju za izbeglice sa sanitarnom infrastrukturom koja ne zadovoljava normalne standarde. Ti uslovi, kao i činjenica da su iza sebe u mestima koja su napustili često ostavili dosta, znači da raseljeni poseduju manje stvari za domaćinstvo, kao što su nameštaj ili knjige. Pristup informacionim i komunikacionim

*Udaljenost
zdravstvenih
ustanova,
niski prihodi,
neposedovanje
ličnih dokumenata,
predstavljaju
osnovne prepreke
u pristupu
zdravstvenoj zaštiti
kod raseljenih
domaćinstava*

tehnologijama je takođe neadekvatna. Raseljeni svoje zdravstveno stanje ocenjuju lošijim nego prethodne godine. Postoje određene bitne rodne razlike u odnosu na učestalost hroničnih bolesti: veći udeo žena oboljeva od hroničnih bolesti kako kod raseljenih tako i kod većinskih zajednica. Kod raseljenih postoji veća verovatnoća da pate od neuroza ili poremećaja vezanih za psihološke traume usled raseljavanja. Udaljenost zdravstvenih ustanova, niski prihodi, neposedovanje ličnih dokumenata, predstavljaju osnovne prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti kod raseljenih domaćinstava. Nedovoljna obuhvaćenost vakcinisanjem (najčešće usled neadekvatnih ličnih dokumenata) predstavlja bitnu determinantu ugroženosti, posebno kod raseljene dece. Kao i kod Roma, kod raseljenih domaćinstava postoji veća verovatnoća da gladni idu na spavanje nego kod većinskih zajednica jer nemaju sredstava za hranu. Raseljena deca su posebno izložena rizicima usled neadekvatne ishrane. Najčešća opasnost koju navode i raseljena i većinska populacija (kao i kod Roma) je 'nedostatak dovoljnih prihoda'. Međutim, iako veliki deo raseljenih domaćinstava vidi glad, loše sanitarne uslove, neadekvatne uslove stanovanja kao najveće pretnje svojim domaćinstvima, ispitanici iz redova većinskih zajednica se više brinu za pitanja kao što su kriminal i korupcija. Na pitanje ko bi najbolje mogao da pomogne u rešavanju takvih pretnji kao što su niski nivo prihoda, glad i neadekvatni uslovi stanovanja, obe grupe ispitanika navode da je to šira. Za razliku od toga, što se tiče loših sanitarnih uslova i korupcije, obe grupe smatraju da su policija, NVO i lokalni organi ti koji su u najboljem položaju da rešavaju ovakve pretnje.

Predložene mere politike

Mere politike za smanjenje ugroženosti tokom poslednjih 15 godina u zemljama JI Evrope suviše često nisu sadržale dve kritične komponente: sveobuhvatni konceptualni okvir na bazi humanih aspekata kao i jasne merljive ciljeve. Mere politike su se najčešće fokusirale na lečenje simptoma a ne uzroka, a zasnivale su se od slučaja do slučaja (ponekad kao reakcija na humanitarne katastrofe) a bez jasne konceptualne osnove. Pojedinačne intervencije mera politike često su usmerene na grupe, i time doprinose usitnjavanju lokalnih zajednica. U zemljama Zapadnog Balkana, gde su milioni ljudi iskusili užase etničkog čišćenja, malo je verovatno da pristupi na bazi etničke pripadnosti mogu da budu održivi.

Ne-diskriminacija i jednakost pred zakonom

*Ne-diskriminacija
treba da predstavlja
osnovu okvira
inkluzivne politike*

Ne-diskriminacija treba da predstavlja osnovu okvira inkluzivne politike. Međutim, za sada, ovakvi okviri nisu razvijeni, i praznine koje postoje kod državnih ustanova (posebno sudova) i civilnog društva ograničavaju njihovu primenu. Sem toga, ni svi aspekti anti-diskriminatorne politike nisu univerzalno prihvaćeni. Koncepti 'pozitivne di-

kriminacije' (ili 'afirmativne akcije') i 'indirektne diskriminacije' (gde se smatra da se diskriminacija dešava čak i kada ne postoji takva namera), i dalje su veoma kontroverzna pitanja.

Prepoznavanje zajedničkih interesa

Prepoznavanje zajedničkog interesa treba da predstavlja osnovu svakog dijaloga, kako bi se obezbedila podrška najšireg spektra faktora i kako bi se izbegla percepcija da se rešenja nameću odozgo ili kao reakcija na zahtev neke pojedinačne grupe. I manjinske i većinske zajednice mogle bi da započnu od prepoznavanja činjenice da raznolikost može da bude prednost za svako društvo. Po mogućnosti, treba izbegavati mere koje će dodatno doprineti daljoj fragmentaciji društva po etničkim osnovama. Umesto toga, treba se fokusirati na ugroženost — na način kako je predstavljena u ovom izveštaju — a ne na etnički aspekt. Romi i raseljeni treba da dobijaju državnu pomoć na prvom i najvažnijem mestu ne zbog svoje etničke pripadnosti, već zato što su žrtve društvene isključenosti, i zato što EU integracije zahtevaju da se kroz anti-diskriminatorne zakone i socijalnu politiku rešavaju njihovi problemi. Obzirom da je ugroženost u mnogim zemljama JI Evrope zajednička karakteristika svih etničkih grupa, većinske i manjinske zajednice imaju zajednički interes da ih rešavaju.

Romi i raseljeni treba da dobijaju državnu pomoć ne zbog svoje etničke pripadnosti, već zato što su žrtve društvene isključenosti

Prelazak sa socijalnih na radne programe i reforma tržišta rada

Značaj povećanja zaposlenosti Roma i raseljenih lica u JI Evropi postavlja pitanje o efikasnosti aktivnih politika na tržištu rada i programa za ugrožene grupe. Uz smanjenje siromaštva, aktivne politike na tržištu rada mogu da pruže podršku usvajanju aktivnijeg stava na tržištu rada od strane ugroženih radnika i mogu da doprinesu promeni karakterističnih načina razmišljanja koji često prate dugoročnu nezaposlenost i društvenu marginalizaciju. Sem toga, u uslovima kada su subvencije za zapošljavanje niže od novčane pomoći za nezaposlene koje bi se inače isplaćivale, aktivne politike na tržištu rada mogu da predstavljaju ekonomične kratkoročne instrumente socijalne politike. Mere za prelazak sa socijalnih na radne programe — u okviru čega se nezaposleni radnici zapošljavaju kroz programe finansirane iz javnih sredstava umesto da primaju gotovinsku pomoć po osnovu nezaposlenosti, što se ponekad ostvaruje uz saradnju sa privatnim poslodavcima — su veoma bliski programi aktivnim politikama na tržištu rada.

Uključivanje privatnog sektora

Kada je suočena sa izazovima visoke nezaposlenosti i siromaštva, država često popusti pred iskušenjem da poveća javne izdatke za socijalnu pomoć i programe javnih radova. To mogu da budu opravdane hitne kratkoročne mere. Međutim, dugoročno, poslove za Rome, raseljene i ugrožene grupe moraju da stvore tržište i privatni

Privatni sektor mora biti u centru dugoročne održive strategije smanjenja nezaposlenosti Roma i raseljenih

sektor (ne država). Uloga države ogleda se prvenstveno u pružanju pomoći ugroženim radnicima da poprave svoju direktnu sposobnost zapošljavanja. U ovom pogledu javni radovi mogu da budu od koristi – ali pre kao mogućnost da se unaprede kvalifikacije, a manje kao direktno zapošljavanje. Ovo takođe znači da privatni poslodavci moraju da budu direktno uključeni u dugoročne održive strategije smanjenja nezaposlenosti Roma i raseljenih lica. Sve veći broj kompanija sve više postaje svestan da osuda miliona romskih i raseljenih domaćinstava na društveno-ekonomske margine nije dobra za biznis. Uključivanje privatnog sektora takođe podrazumeva adekvatnu primenu poslovnih kriterijuma na socijalne programe i projekte koji imaju za cilj rešavanje ugroženosti. Neophodno je promovisati konkurentnost između provajdera socijalnih usluga i izvršnih partnera na lokalnom nivou, kad god je to moguće. Potrebno je definisati merljive kvantifikovane pokazatelje i primenjivati ih u utvrđivanju razvojnih prioriteta i mera politike, na osnovu analize ekonomičnosti i koristi (cost/benefit).

Samo-zapošljavanje i pristup mikro-finansiranju

Potrebno je doneti mere za bolji pristup kreditima i kapitalu neophodnom za započinjanje malog biznisa (naročito je važno omogućiti mikrofinansiranje).

Samo-zapošljavanje može da odigra presudnu ulogu u pokušaju da ugroženi radnici pređu iz stanja zavisnosti u stanje aktivnog generisanja prihoda. Kao i u slučaju deregulacije tržišta rada, tako i reforme za unapređenje poslovnog okruženja moraju da se bore sa celim nizom pozitivnih i negativnih posledica. Unapređenje poslovnog okruženja može da ima različite posledice na Rome i raseljene radnike, posebno ukoliko njihove stope zaposlenosti zaostaju za sveukupnim privrednim rastom, ili ukoliko su koristi od porasta zaposlenosti koncentrisane na vrh tržišta rada. S ciljem da se obezbedi da koristi od mera za unapređenje poslovne klime ipak dospeju do ugroženih domaćinstava, bitno je uspostaviti mere za bolji pristup kreditima i kapitalu koji su neophodni za započinjanje malog biznisa. Mikrofinansiranje može u tom smislu da bude od posebne važnosti.

Mere politike zasnovane na dokazima

Neophodno je prikupiti disegregisani podatke po različitim kriterijumima ugroženosti

Iako je prikupljanje podataka prioritet i obaveza nacionalnih statističkih zavoda i države, oni su u ovom smislu uočeni sa određenim poteškoćama. Neke od tih poteškoća su po svojoj prirodi vezane za zakonske odredbe – u mnogim zemljama zakoni koji se odnose na prikupljanje statističkih podataka ne dozvoljavaju zvanično prikupljanje podataka na osnovu etničke pripadnosti, čime se komplikuje zadatak merenja zaposlenosti po etničkom kriterijumu. Sa druge strane, u uslovima kada se ne raspolaže adekvatnim podacima o ugroženosti, teško je definisati prioritete — posebno kada se odluke donose na lokalnom nivou. Analiza ekonomičnosti različitih opcija politike, praćenje realizacije, procena uticaja — sve to post-

aje nemoguće. Neophodno je prikupiti podatke koji su disegregisani po različitim kriterijumima ugroženosti, da bi se omogućilo detaljno praćenje okvira standarda MCR i indikatora društvene uključenosti, posebno u zajedničkim memorandumima o uključenosti o kojima ove države sada pregovaraju sa Evropskom komisijom. Tek tada će analiza ugroženosti moći da doprinese potrebama politike za intervencije na lokalnom nivou.

Politike specijalno usmerene na Rome

Opšti princip naveden u gornjem tekstu treba da se pretoči u grupno-senzitivne politike, programe i projekte, koji će zauzvrat moći da se sprovedu u razvojnom okviru na lokalnom nivou. Ovaj izveštaj navodi više elemenata specifičnih za Rome koji bi mogli da dopune opšti okvir politike usmerene na smanjenje ugroženosti.

Smanjenje zavisnosti

Romi su posebno ugroženi od zamki zavisnosti. Obzirom na nedovoljne razvojne šanse i na nedostatak uspešnih uzora iz redova sopstvene zajednice, Romi vrlo lako snižavaju sopstvene profesionalne ambicije do tačke na kojoj im preživljavanje na socijalnoj pomoći postaje prohtvatljiva opcija. Oslanjanje na isplate socijalne pomoći može dodatno da usloži probleme ugroženosti tako što slabi podsticajne mere za unapređenje konkurentnosti na tržištu rada. Neuspeh da napuste gnezda socijalne sigurnosti danas može da smanji verovatnoću za prekidanje ovog kruga zavisnosti u budućnosti. Ali obzirom da je učesće Roma u formalnoj ekonomiji često otežano, relativno velik broj Roma ne plaća doprinose za socijalno osiguranje iz kojih se ove beneficije isplaćuju. S ciljem da se smanji ova 'kultura zavisnosti', sistemi socijalne zaštite treba da pokušaju da izbegnu slabljenje radnih podsticaja tako što će primenjivati princip 'pozitivne neto beneficije za pozitivne neto napore'. To znači da socijalnu pomoć treba usloviti pokušajima korisnika da izađu iz obakvih gnezda sigurnosti, da u razumnom roku unaprede svoju konkurentnost na tržištu rada. Slično tome, socijalna pomoć ne treba da se posmatra kao bezuslovn pravo koje se isplaćuje bez obzira na prihode koji se zarade u neformalnom sektoru. Angažovanje privatnih poslodavaca i programa prelaska sa pomoći na rad može da olakša 'izbegavanje zamke zavisnosti'.

Neuspeh napuštanja gnezda socijalne sigurnosti danas, može smanjiti verovatnoću za prekidanje kruga zavisnosti u budućnosti

Dugoročni fokus na obrazovanje

Podaci prikupljeni tokom istraživanja o kojima se govorilo u ovom izveštaju ukazuju da šire obrazovanje i veća mogućnost zapošljavanja mogu da smanje siromaštvo, i obrnuto. Ova veza mora da se nalazi u središtu pokušaja da se prekine začarani krug siromaštva i

*Veća mogućnost
zapošljavanja za
Rome zahteva da se
kombinuju inicijative
za unapređenje
obrazovnog
statusa sa anti-
diskriminatornim
merama usmerenim
na većinske
zajednice*

isključenosti. Da bi se to ostvarilo neophodne su ambiciozne inicijative u obrazovanju, u smislu disegregacije, većih resursa, i reforme nastavnog programa, administracija i finansijska sredstva. Podaci iz ovog istraživanja takođe ukazuju da, aiko su odgovarajuće obrazovanje i veštine ključ za bolji pristup zapošljavanju, ipak oni sami po sebi nisu dovoljni da se premoste praznine u zapošljavanju i prihodima s kojima su Romi suočeni. Veća mogućnost zapošljavanja za Rome zahteva da se kombinuju inicijative za unapređenje obrazovnog statusa (poput Fonda za obrazovanje Roma) sa anti-diskriminatornim merama usmerenim na većinske zajednice, poslodavce i ostale grupe. Posebno je važno u većoj meri angažovati kompanije i to kako sa ciljem stvaranja pozitivnih uzora koji bi razbili stereotipe i diskriminaciju na poslu tako i kako bi se povećale ambicije same romske zajednice. Konačno, uzori su deo da se prekine krug siromaštva i ugroženosti. Deci često nedostaju pozitivni primeri kako i zašto se obrazovanje isplati. Postoji snažna korelativna veza između nivoa obrazovanja glave domaćinstva i rezultata koje članovi domaćinstva ostvaruju u obrazovanju.

Redefinisanje postojećih struktura za uključenost

Redefinisanje (ne substitucija) nacionalnih i lokalnih struktura za uključenost, unapređenje zapošljavanja i mere socijalne politike su od ključnog značaja za održiv razvoj koji dovodi do smanjenja zavisnosti. Ovo proizilazi kao ključni zaključak iz spore implementacije Dekade uključenosti Roma. Kada je Dekada formalno pokrenuta početkom 2005. godine, nacionalni akcioni planovi (NAPs) su već bili usvojeni u svakoj zemlji učesnici kako bi realizacija odmah mogla da krene. Nažalost, ovi planovi nisu pretočeni u operativne programe i projekte koji bi mogli da se prenesu na nivo zajednice. Očekivani rezultati Dekade (artikulisani i njenim ciljevima i akcionim planovima) nisu povezani sa ostvarenjima, aktivnostima, i potrebnim inputima. Činjenica da ne postoje konkretne aktivnosti i inputi onemogućava izračunavanje potrebnih troškova. Bez finansijskih informacija, inicijative vezane za Dekadu ne mogu se uključiti u planiranje budžeta. Konačno, ali ne i najmanje važno, opšti ciljevi Dekade nisu praćeni konkretnim pokazateljima koji su potrebni za praćenje realizacije (ili njenog odsustva) u implementaciji Dekade. Sve se ovo odnosi na kapacitete – kapacitet da se opšte preuzete obaveze pretoče u pragmatične aktivnosti, kapacitet da se identifikuju potrebe i alociraju resursi, kapacitet da se vrši monitoring realizacije i da se inicijalne aktivnosti prilagođavaju kada je to potrebno. Međutim, to je povezano i sa pristupom međunarodnih aktera koji su uključeni u Dekadu, jer njihov pristup još uvek nije dovoljno orijentisan na rezultate.

*Redefinisanje
nacionalnih
pod-nacionalnih
struktura koje se
bave uključenošću,
unapređenjem
zapošljavanja i
merama socijalne
politike je od
ključnog značaja
za održiv razvoj
koji dovodi do
smanjenja zavisnosti*

Usklađivanje Dekade uključenosti Roma sa razvojnom paradigmom na lokalnom nivou

Dekada uključenosti Roma uspostavila je jedan međudržavni okvir u okviru kojeg se mogu osmišljavati i realizovati konkretne aktivnosti i obaveze. Međutim, u mnogim zemljama sadržajni aspekt Dekade nije još uvek konkretno definisan. Razvoj na lokalnom nivou (razvoj po oblastima) mogao bi tu da bude od višestruke pomoći. Mnogi razvojni izazovi s kojima su Romi suočeni najlakše se prepoznaju na lokalnom nivou. To se odnosi kako na koncentraciju romskih zajednica u određenim geografskim oblastima tako i na činjenicu da je odgovornost za pružanje najvažnijih usluga – posebno obrazovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite – bar delimično decentralizovano. Prema tome, kvalitet u pružanju tih usluga se dramatično razlikuje zavisno od lokacije, etničke strukture, lokalnih stopa siromaštva i slično. Desegregacija škola ne podrazumeva samo usvajanje odgovarajućih propisa na nacionalnom nivou — već i primenu tih propisa u školama na konkretnim lokacijama. Slično tome, povećanje mogućnosti zapošljavanja zahteva postojanje dijaloga između lokalnih službi za zapošljavanje i lokalne privrede, kao i podrške na lokalnom nivou za pokretanje novih preduzeća, aktivnosti mikrofinansiranja na lokalnom nivou, i slučno. Sem toga, programiranje na lokalnom nivou može da doprinese promociji integracije Roma i drugih zajednica na lokalnom nivou. Intervencije koje se definišu kao intervencije za usko definisane grupe (a ne kao lokalne intervencije) mogu dodatno da izoluju Rome iz glavnih tokova društva.

Treba podsticati učenje kroz praksu, na primer preko uključivanja Roma u programe za pripravnike ili zapošljavanje Roma na različitim nivoima u međunarodnim organizacijama

Autentično predstavljanje Roma i pouzdana partnerstva na lokalnom nivou

‘Ništa za Rome bez Roma’ je zahtev koji se već uspostavio kao opšti standard. Ukoliko se ne ostvari autentično predstavljanje Roma, ova snažna poruka neće biti mnogo više od slogana i kamuflaže ekskluzivnih pristupa formulisanju politike. Predstavnicima romskih zajednica i državnih organa treba da budu suštinski uključeni u dijalog. Ali taj dijalog suviše često ima formu paralelnih monologa u kojima se izražavanje ne pretvara u komuniciranje ili nalaženje zajedničkog jezika u obostranom interesu. Projekti razvoja na lokalnom nivou moraju se realizovati na lokalnom nivou. Za tu svrhu su neophodni pouzdani partneri – organizacije koje su sposobne da ostvaruju rezultate. Donatori i međunarodne organizacije mogu da odigraju ključnu ulogu u identifikaciji i pružanju pomoći takvim partnerima. Veoma često u pitanju je i kredibilitet donatora angažovanih u ovakvim projektima. Iako je neophodno ojačati kapacitete romskih NVO, tradicionalni projekti ‘jačanja kapaciteta’ nisu uvek dovoljni. Treba podsticati učenje

kroz praksu, na primer preko uključivanja Roma u programe za pripravnike ili zapošljavanje Roma na različitim nivoima u međunarodnim organizacijama.

Odnosi između Roma i većinskih zajednica: shvatiti onog drugog

*Većinske zajednice
vide siromaštvo
i društvenu
isključenost
Roma kao njihov
dobrovoljni izbor*

Pitanja koja se tiču percepcije Roma u očima većinskih zajednica postaju sve važnija. Finansijska sredstva za sprovođenje mera politike za rešavanje ugroženosti možda su mala u poređenju sa veličinom ovog problema, ali način medijskog izveštavanja može da dovede do inflacije značaja i percepcije javnosti. Ovo se posebno odnosi na projekte koji nisu posebno efikasni ili čiji efekti su pod znakom pitanja. Tokom poslednjih 15 godina ovakvo dvojno viđenje pitanja ugroženosti postalo je uobičajeno: većinske i ugrožene zajednice u sve većoj meri doživljavaju inače neporecive činjenice i događaje na sasvim suprotne načine. Većinske zajednice i Romi suviše često se nalaze u situaciji koja je analogna situaciji supružnika koji žele razvod: međusobno se bombarduju optužbama i nezadovoljstvom. Potraga za zajedničkim interesom – koji je teško ostvariti kada se politike i projekti definišu na etničkim osnovama – kao da je nestala. I dok ponašanje romskih zajednica (i njihovih posrednika iz 'razvojne industrije') kao da želi da kaže da bi većinske zajednice trebale da imaju kompleks krivice u odnosu na Rome, dotle većinske zajednice vide siromaštvo i društvenu isključenost Roma kao njihov dobrovoljni izbor, koji se može opisati kao 'odsustvo odgovornosti i obaveze plaćanja cene'. Svaka strana veruje u krivicu one druge; upadljivo je u kojoj meri nedostaju ideje o toleranciji, zajedničkoj odgovornosti i zajedničkom interesu.

Poštovanje rodne ravnopravnosti i distinktnih kultura

Kako podaci iz istraživanja u ovom izveštaju pokazuju, žene su često u većoj meri ugrožene od muškaraca, kako u romskim zajednicama tako i među raseljenima. U izvesnoj meri, ovakva povećana ugroženost odražava tradicionalne rodne uloge koje su često u vezi sa kulturnim faktorima. Kultura se, međutim, razvija i menja. Zato je važno da se shvati koje komponente 'tradicionalne kulture' su kompatibilne sa savremenim društvenim standardima – posebno u odnosu na žene – a koje nisu. Na primer, treba legalizovati običajne brakove kod Roma, sa svim pripadajućim pravima i obavezama oba partnera. A Romkinje koje dovode u pitanje i odbijaju tradiciju ranih brakova i ranog materinstva zaslužuju toleranciju, ako ne i podršku kako od svojih zajednica tako i od službi koje pružaju socijalne usluge. Ovo sugeriše da mere za povećanje rodne ravnopravnosti u romskim domaćinstvima — mere koje proističu iz samih romskih zajednica — mogu da zaslužuju posebnu podršku.

Mere politike koje su posebno usmerene na raseljena lica

Raseljeni u JI Evropi takođe su suočeni sa nekim specifičnim izazovima koji zahtevaju intervencije kroz adekvatne politike i programe. Ovaj deo navodi neke od osnovnih predloga koji bi mogli da doprinseu poboljšanju statusa ovih populacija. Sam spisak je kraći nego u slučaju Roma, ali težina izazova s kojima su ove populacije suočene veoma često je uporediva. Ovdje je od suštinskog značaja regionalni pristup. Možda su izazovi s kojima su suočene zajednice raseljenih u JI Evropi neznčajni na globalnom nivou. Međutim, obzirom na nivo društveno-ekonomskog razvoja ovih država, obzirom na njihove aspiracije za članstvo u EU, i obzirom na resurse koji su na raspolaganju u poređenju sa resursima za druge regione u svetu, pitanje raseljenih populacija stiče značajnu dimenziju.

Vodeći principi o internoj raseljenosti

Poboljšanje položaja raseljenih zahteva primenu Vodećih principa o internoj raseljenosti. Ovi principi, koje je usvojio Ekonomsko-socijalni savet UN 1998. godine, zasnovani su na, odražavaju i usklađeni sa međunarodnim zakonima o ljudskim pravima. Pomenuti dokument pruža jedan konzistentan okvir za identifikaciju potreba za planiranje, implementaciju i monitoring aktivnosti zaštite. Prema tome, primena 30 principa u odgovarajućim nacionalnim kontekstima predstavlja prvi korak ka unapređenju statusa raseljenih u regionu.

Prelazak sa humanitarnog pristupa i pristupa sprečavanja krize na razvoj

Ovaj izveštaj pokazuje da nerešen status i 'privremeni karakter' šansi za raseljene predstavljaju glavne determinante njihove ugroženosti. Održiva rešenja ovih izazova zahtevaju jasno definisanje namera raseljenih – da li žele da se vrate u svoje domove ili da se integrišu u nove zajednice. U skladu sa tim opredeljenjem potrebno je uskladiti i njihov pravni status. Raseljena domaćinstva vrlo često nemaju mogućnost trajnog zapošljavanja ili pristup osnovnim uslugama. Gledano iz ove perspektive, 'poboljšanja' postojećih 'privremenih' uslova ne mogu sa posmatrati kao opcije održivih rešenja. Stvarna poboljšanja mogu da proisteknu isključivo od raseljenih lica koja su potpuno integrisana u društvo i koja uživaju održive uslove nakon povratka u svoje originalno prebivalište. U svakom od ovih slučajeva (ili u oba), fokus politike na rešavanju pitanja ugroženosti pomera se sa humanitarne na razvojnu pomoć.

Ka regionalnoj 'Dekadi za raseljene'

Kako se humanitarna pomoć za raseljene populacije gasi a još nisu uspostavljene adekvatno osmišljene mere politike i programi za rešavanje društveno-ekonomske ugroženosti, moguće je da se pojavi određena

Stvarna poboljšanja mogu da proisteknu isključivo od raseljenih lica koja su potpuno integrisana u društvo i koja uživaju održive uslove nakon povratka u svoje originalno prebivalište

*Humanitarna
pomoć treba
biti praćena
sveobuhvatnim,
održivim
programima
integracije*

praznina u odnosu na raseljene. Ovim se potcenjuje trajna potreba za zastupanjem kojim bi se osiguralo da ove populacije ne postanu 'zaboravljene'. Humanitarnu pomoć bi prema tome trebalo da zamene sveobuhvatni, održivi programi integracije ili ciljana razvojna pomoć zasnovana na ugroženosti s kojom su suočena raseljena domaćinstva. I dok vlade i NVO moraju da imaju ključnu ulogu u ovoj sledećoj fazi, ipak ozbiljnost zadatka – posebno u Bosni i Hercegovini, Srbiji, i na Kosovu – vrlo verovatno prevazilazi sposobnosti domaćih aktera. Efikasno rešavanje pitanja ugroženosti raseljenih u zemljama Zapadnog Balkana možda stoga zahteva i jedan širi okvir međunarodne pomoći.

*'Dekada za
raseljene' može da
doprinese stvaranju
jednog svima
prihvatljivog okvira,
u koji se mogu
uklopiti nacionalne
mere politike*

Napori za rešavanje pitanja ugroženosti Roma su od 2005. godine ostvarili određenu korist od Dekade uključenosti Roma. Za razliku od toga, napori da se pomogne raseljenima nemaju jednu sveobuhvatnu regionalnu političku obavezu koja bi mobilisala vlade da se ovim pitanjem bave na sistematičan način. Inicijativa 'Dekada raseljenih' koja bi bila osmišljena po uzoru na model struktura i iskustava (gde je to odgovarajuće) Dekade uključenosti Roma, mogla bi da obezbedi takav jedan okvir. Takav među-vladin okvir mogao bi da posluži kao forum na kom bi se dogovarali glavni prioriteti, i na kojima bi se vršio pritisak na vlade da preuzmu jasne obaveze, i da obezbede međunarodnu koordinaciju podrške za njihovu implementaciju. Kao i u skučaju Dekade Roma, 'Dekada za raseljene' mogla bi da doprinese stvaranju jednog svima prihvatljivog okvira, u koji se mogu uklopiti nacionalne mere politike. Takva jedna inicijativa mogla bi da se usmeri na sve osobe koje su postale raseljena lica usled sukova u zemljama Zapadnog Balkana. Time bi se obezbedila vidljivost na regionalnom nivou i uspostavile bi se međunarodne obaveze sa konkretnim nacionalnim akcionim planovima koji su neophodni za bolje rešavanje izazova ugroženosti s kojima su raseljena lica suočena – izazova koji su praktično jednaki u celom regionu, ali imaju i određene nacionalne specifičnosti koje treba uzeti u obzir. Trebalo bi razraditi regionalnu strategiju za definisanje principa za rešavanje potreba raseljenih zajednica, uz aktivno učešće vlada, međunarodne zajednice, i predstavnika samih raseljenih. Sledeći model Dekade uključenosti Roma, regionalni principi mogli bi zatim da se pretoče u nacionalne akcione planove koji bi se ugradili u regionalne razvojne prioritete zemalja učesnica. Ova strategija bila bi komplementarna strategija drugim regionalnim inicijativama Pakta za stabilnost JI Evrope za migraciju, azil, izbeglice. Opet prateći model Dekade uključenosti Roma, zemlje koje već imaju usvojene nacionalne strategije za rešavanje pitanja raseljenosti mogle bi da ažuriraju i osavremene svoje postojeće strategije, s ciljem da transformišu okvire politike i socijalne stavove u odnosu na raseljene, tako da ih ne tretiraju kao teret na leđima lokalnih zajednica nego da ih vide kao potrebu najboljeg iskorištavanja njihovog 'ljudskog kapitala'. Svakako, ovakva inicijativa imala bi pred sobom više poteškoća. Karakteristike

raseljenih zajednica i izazovi s kojima su one suočene razlikuju se od zemlje do zemlje. Očito da postoje i brojni politički izazovi, jer razvojni izazovi s kojima su suočeni raseljeni mogu da budu blisko povezani sa specifičnim etničkim tenzijama u određenoj zemlji ili za rešen status Kosova. Takođe bi bilo potrebno razrešiti i celi niz praktičnih pitanja (*Koje ustanove treba da obezbede naknadu žrtvama raseljenosti? Kakvu ulogu treba da imaju lokalni organi, posebno za interno raseljena lica? Za koju vrstu imovine je potrebno obezbediti naknadu raseljenima? Kako se procenjuje vrednost te imovine?*). Ali, bez obzira na ozbiljnost ovih poteškoća, upravo one su i razlog zašto je jedna sveohvatna među-državna inicijativa ustvari najbolji, najodrživiji način da se pruži međunarodna podrška nacionalnim (i bilateralnim, gde je to moguće) naporima. Sledeći argument u korist ovakve inicijative nalazi se u činjenici da se pitanjima raseljenosti bave brojni međunarodni akteri (uključujući, između ostalog, i porodicu UN). Međutim, u praksi, mnoge od ovih organizacija slede svoje sopstvene 'resorne' prioritete i opiru se koordinaciji, što uveliko otežava efikasnu koordinaciju na terenu. Ovo je veoma nepovoljno jer intervencije za probleme raseljenosti treba da se zasnivaju na jasnim i konzistentnim poslovnim modelima u okviru zaštite a na osnovu konkretnih zakona – posebno ukoliko se želi da raseljene zajednice ostvare prelazak za situacije pomoći i zavisnosti na održiv razvoj. Hitna humanitarna pomoć zasniva se na drugačijim operativnim modalitetima nego održiva lokalna integracija. 'Dekada za raseljene' mogla bi da obezbedi jedan forum na kome se mogu osmišljavati, dogovarati i koordinisati modaliteti ove tranzicije. To uključuje kao prvo i najvažnije jasniju podelu uloga i obaveza između različitih agencija koje se bave pitanjima raseljenosti.

Političko učešće raseljenih zajednica i adekvatno predstavljanje

Iako je problem adekvatnog predstavljanja raseljenih drugačije prirode od problema predstavljanja Roma, on je ipak podjednako akutan. Raseljena lica često su suočena sa poteškoćama kod glasanja na izborima. Podaci iz ovog istraživanja pokazuju da raseljena lica nisu u dovoljnoj meri predstavljena i nisu dovoljno uključena u procese odlučivanja na lokalnom nivou radi zaštite svojih interesa i statusa. Raseljeni su često u ulozi 'korisnika projekta' sa ograničenim mogućnostima da utiču na realizaciju mera koje treba da budu usmerene na pomoć njima samima. Pitanje adekvatnog predstavljanja raseljenih može da postane posebno relevantno ukoliko dođe do pokretanja regionalne inicijative (kako je gore sugerisano). Adekvatno predstavljanje bi takođe pomoglo raseljenima da artikulišu svoje interese na lokalnom nivou (nivou zajednice), i smanjilo bi opasnost od zloupotrebe raseljenih u argumentima između država u regionu. Snažnije predstavljanje na lokalnom nivou pomoglo bi da se i za raseljena lica primeni pristup razvoju na bazi prava. Ukoliko postoje predstavnička tela koja su u stanju da artikulišu

Snažnije predstavljanje na lokalnom nivou pomoglo bi da se i za raseljena lica primeni pristup razvoju na bazi prava

i promovišu interese raseljenih zajednica, time bi se doprinelo uspostavljanju boljih veza i bolje saradnje sa institucijama i populacijama na lokalnom nivou u okruženjima u kojima žive. Time bi se smanjio nivo odbacivanja (a ponekad i stigmatizacije) izbeglica i raseljenih lica što bi doprinelo njihovoj održivoj integraciji, posebno za mlade.

Doprinos integraciji u nove zajednice

Projekti u određenim geografskim oblastima koji pružaju pomoć lokalnim zajednicama u integraciji raseljenih lica mogu da budu posebno svrsishodan i održiv način rešavanja izazova ugroženosti proistekloj iz raseljenosti

Međunarodne konvencije štite raseljena lica od prisilnog povratka na originalno mesto prebivališta i od prisilne integracije u društvo u kome žive kao raseljena lica. U slučajevima kada je učinjen izbor da se vrši integracija u zajednicu, to treba podržati aktivnim angažovanjem i uz podršku nove zajednice u kojoj raseljena lica žive. Integracija raseljenih ne sme da se posmatra kao još jedan dodatni teret na leđima lokalnih zajednica. Lokalni projekti koji pružaju pomoć lokalnim zajednicama u integraciji raseljenih lica mogu da budu posebno svrsishodan i održiv način rešavanja izazova ugroženosti vezane za raseljenost. Takvi projekti mogu da otpočnu procenom institucionalnog kapaciteta opština da rešavaju pitanje značajnog dotoka raseljenih lica (bilo da se radi o krajnjem rešenju u obliku povratka, integracije ili oboje), kako bi se identifikovale praznine za spoljnu pomoć. Gde je to moguće, takođe treba podržati među-opštinsku saradnju unutar zemlje ili sa drugim opštinama izvan zemlje radi doprinosa integraciji ili povratku raseljenih lica. Donatore treba podsticati da obezbede prioritetsnu podršku takvim projektima. Vodeći princip treba da bude da se raseljenim licima prilazi kao vrednom kapitalu (a ne kao teretu) za lokalnu ekonomiju – ali kapitalu koji zahteva odgovarajuće investiranje kako bi proizveo odgovarajući povrat na ulaganje. Iskustvo koje ima UNDP na projektima za povratnicima ukazuje na značaj saradnje sa organima na nacionalnom i lokalnom nivou na izgradnji kapaciteta za rešavanje pitanja raseljenosti. Projekat 'Održivi transfer organima koji se bave povratkom' koji je UNDP realizovao u Bosni i Hercegovini predstavlja dobar primer: on uključuje lokalne organe u sve aspekte povratka i reintegracije raseljenih lica. To uključuje artikulaciju potreba vezanih za povratak, osmišljavanje relevantnih intervencija i njihovo finansiranje, implementaciju i procenu. Partneri na nacionalnom i lokalnom nivou bili su uključeni u osmišljavanje projekta kao i u njegovu realizaciju. Ovakva partnerstva su doprinela većem vlasništvu projekta od strane zainteresovanih aktera, što doprinosi uspešnoj realizaciji.

Naknada za imovinu i razmena nekretnina

Mnoga raseljena domaćinstva su pretrpela ne samo fizičko raseljavanje (iz svojih domova i zajednica), već i društveno raseljavanje, jer su prisiljeni da pređu iz stanja sigurnosti koju nudi status srednje klase u stanje društveno-ekonomске ugroženosti. Nakon okončanja sukoba,

i nakon uspostavljanja međunarodnih okvira za rešavanje pitanja raseljenih lica, na dnevni red treba da dođe pitanje restitucije imovinskih prava. Osim što se time ostvaruje direktna korist za populacije na koje se to odnosi, restitucija imovinskih prava može dodatno da pospeši proces povratka, da podstakne i druge pojedince ili cele zajednice na povratak. Međutim, neophodno je da se radi o procesu koji je država prihvatila kao svoj i kojim ona rukovodi. Kad god je to moguće, treba podsticati i na razmenu imovine i nekretnina – ali na način koji transparentno prepoznaje legitimna prava vlasništva dotičnih domaćinstava, a nipošto da oni postanu i žrtve i korisnici ne-transparentnih konfiskacija imovine. Kompenzacija za izgubljenu ili uništenu imovinu treba da bude na raspolaganju i da se dogovara u skladu sa međunarodno dogovorenim okvirima. Fondovi za kompenzaciju imovine raseljenih lica koje finansiraju donatori treba da se osnivaju i da se njima upravlja u okviru ‘Dekade za raseljene’.

Ugroženost: Romi i raseljena lica i JI Evropi

Predgovor	V
Zahvalnost	VII
Spisak skraćenica	VIII

Uvod

<i>Sadržaj kompletnog izveštaja</i>	Ugroženost kao izazov humanom razvoju	1
	Ugrožene grupe i Program za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP)	1
	Pristupi ugroženosti	3
	Analiza rizika integracije i ugroženost	5
	Struktura izveštaja	6

Deo I. Poglavlje o Romima

1.1: Romi u Balkanskom kontekstu	11
Osnovni pristupi romskom identitetu	11
Istorijski koreni	13
Romi i konflikti na Balkanu	14
Metodološke implikacije	15
Poglavlje 1.2: Siromaštvo	17
Status siromaštva	17
Implikacije siromaštva	20
Korelati siromaštva	22
Determinante siromaštva	24
Zaključci prethodnog poglavlja	26
Poglavlje 1.3: Obrazovanje	29
Obrazovni status	29
Korelati obrazovanja	32
Determinante obrazovanja	36
Zaključci poglavlja 1.3	39
Poglavlje 1.4: Zapošljavanje	41
Status zaposlenosti	42
Korelati zaposlenosti	48
Zaključci poglavlja 1.4	54
Poglavlje 1.5: Zdravlje i sigurnost	55
Zdravlje i ishrana	55

Stambena prava.....	58
Percepcije pretnji	59
Zaključci poglavlja 1.5	61

Deo II. Raseljena lica

Poglavlje 2.1: Raseljena lica u kontekstu Balkana..... 65

Odkle dolaze raseljena lica?	65
Ugroženost raseljenih	68
Populacije koje su predmet izučavanja u ovoj studiji	70

Poglavlje 2.2: Siromaštvo..... 73

Status siromaštva	74
Implikacije siromaštva.....	75
Korelati siromaštva	76
Determinante siromaštva	78
Zaključci poglavlja 2.2.....	80

Poglavlje 2.3: Obrazovanje i zapošljavanje 81

Obrazovni status	81
Demografske razlike	82
Status zaposlenosti	82
Korelati zapošljavanja.....	86
Zaključci poglavlja 2.3.....	89

Poglavlje 2.4: Zdravlje i sigurnost..... 91

Stambeni status	91
Zdravlje i ishrana	92
Političko učešće i pristup informacijama.....	94
Percepcija pretnji	94
Zaključci poglavlja 2.4.....	95

Preporuke politike

Opšti principi intervencije	97
Politike usmerene specifično na Rome	103
Politike osmišljene specifično za raseljena lica	108

Aneks

Aneksi Metodološki aneks.....	113
Aneks podataka.....	119

Bibliografija 129

Lista boksova

- Boks 1: Okvir milenijumskih ciljeva razvoja
- Boks 2: Dekada uključenja Roma-da li se problemi Roma i većinskih zajednica tretiraju na isti način?
- Boks 3: Koncept razvoja zasnovan na geografskom položaju
- Boks 4: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i siromaštvo Roma
- Boks 5: Kapaciteti kao ključ uključivanja-slučaj Dolni Tsibar
- Boks 6: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i osnovno školovanje Roma
- Boks 7: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i pismenost Roma
- Boks 8: Rano rađanje i socijalizacija žena među Romima
- Boks 9: Zatvaranje praznine u obrazovanju: Obrazovni fond Roma
- Boks 10: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i nezaposlenost mladih Roma
- Boks 11: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i pristup Romskih domaćinstava poboljšanoj sanitaciji
- Boks 12: Raseljeni Romi u Mitrovici: dvostruko ugroženi, zarobljeni na ničijoj zemlji
- Boks 13: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i siromaštvo među raseljenim licima
- Boks 14: Razvoj zasnovan na geografskom položaju u južnoj Srbiji
- Boks 15: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i osnovno obrazovanje interno raseljene dece
- Boks 16: Seme novog biznisa-programi mikrofinansiranja u Bosni i Hercegovini
- Boks 17: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i nezaposlenost među interno raseljenom omladinom
- Boks 18: Specifični nacionalni ciljevi, ugrožene grupe i pristup interno raseljenih domaćinstava poboljšanoj sanitaciji
- Boks 19: Interno raseljena deca u Srbiji-borba za opstanak, daleko od razvoja
- Boks 20: Problemi pozitivne diskriminacije: ATAKA u Bugarskoj
- Boks 21: Studija o izvodljivosti nacionalnog akcionog plana u Rumuniji
- Boks 22: Zaštita interno raseljenih i lokalni ekonomski razvoj

UNDP je globalna razvojna mreža UN-a, koja se zalaže za promene i koja povezuje države sa znanjem, iskustvima kao i sa sredstvima kako bi se pomoglo ljudima da izgrade bolji život. UNDP postoji u 166 zemalja i sa njima radi na rešavanju globalnih i nacionalnih razvojnih izazova. U procesu razvijanja lokalnih kapaciteta, zemlje se oslanjaju na ljude iz UNDP-a i na našu široku partnersku mrežu. Svetski lideri su se obavezali da postignu milenijumske ciljeve razvoja, uključujući i sveobuhvatni cilj da se siromaštvo prepolovi do 2015. godine. Mreža UNDP-a povezuje i koordinira globalne i nacionalne napore u postizanju ovih ciljeva.

Ujedinjene nacije-Program za razvoj
Regionalni Biro za Evropu i zajednicu nezavisnih država
Grosslingova 35, 81109 Bratislava, Slovak Republic
Tel: (421-2) 59337-111
Fax: (421-2) 59337-450
<http://europeandcis.undp.org/>